

بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

مجموعه پژوهشهای اقتصادی

اداره بررسیها و سیاستهای اقتصادی

شماره ۴۲

رفرم پولی، تجربه کشورهای دیگر، الزامات ایران

سال ۱۳۸۹

مؤلف: سرور ملکان

مندرجات این مقاله لزوماً بازگوکننده نظرات بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران نیست.

نقل مطالب این مجموعه با ذکر ماخذ مجاز است.

نشانی پایگاه اطلاع‌رسانی: <http://www.cbi.ir> پژوهش‌ها/نشریات و پژوهش‌ها

فهرست عناوین

پیشگفتار

چکیده

مقدمه

- ۱
- ۲ - بررسی زوایای مختلف برنامه اصلاح پولی
- ۳ ۱-۱- عوامل موثر در تصمیم‌گیری دولت‌ها برای انجام اصلاح پولی
- ۷ ۲-۱- شاخص‌های تعیین لزوم اصلاح پولی
- ۸ ۳-۱- انواع اصلاح پولی
- ۱۰ ۴-۱- آثار تغییر واحد پول
- ۱۰ ۱-۴-۱- منافع حاصل از اجرای برنامه اصلاح پولی
- ۱۲ ۲-۴-۱- هزینه و مخاطرات ناشی از اجرای برنامه اصلاح پولی
- ۱۵ - تجربه سایر کشورها
- ۱۵ ۱-۲- کشورهای سوسیالیستی سابق
- ۱۵ ۱-۱-۲- رومانی
- ۱۷ ۲-۱-۲- اوکراین
- ۱۹ ۳-۱-۲- بلغارستان
- ۲۲ ۴-۱-۲- تاجیکستان
- ۲۴ ۲-۲- افغانستان
- ۲۵ ۳-۲- ترکیه
- ۲۹ - الزامات اجرای اصلاح پولی در ایران
- ۲۹ ۱-۳- مختصری از تاریخچه اسکناس و سکه در جهان و ایران
- ۳۲ ۲-۳- تصویری از وضعیت موجود
- ۳۷ ۳-۳- راه‌حل‌های ممکن
- ۳۷ ۱-۳-۳- گسترش بانکداری الکترونیک
- ۳۹ ۲-۳-۳- چاپ اسکناس در قطع‌های درشت‌تر
- ۴۱ ۳-۳-۳- تغییر واحد پول
- ۴۲ - جمع‌بندی و پیشنهادات

پیشگفتار

رفرم یا اصلاح پولی از جمله اقداماتی است که دولت‌ها برای رفع اثر تورم بر ارزش پول ملی که به صورت کاهش قدرت خرید متجلی می‌شود، به کار می‌بندند. همانگونه که از مفهوم رفرم مستفاد می‌شود، اصلاح پولی به معنی تغییرات سطحی و روبنایی بوده و نمی‌توان از آن انتظار داشت که تغییرات اساسی در حوزه پولی ایجاد نماید. این برنامه که در ساده‌ترین شکل به صورت حذف صفر از پول ملی می‌باشد، در واقع با تغییر ضریب محاسباتی سعی در تسهیل جریان مبادلات مالی و رویه‌های ثبت و حسابداری دارد.

در این راستا، پژوهش حاضر با بررسی وضعیت نظام پرداخت‌های کشور که اسکناس و مسکوک بخشی از آن را تشکیل می‌دهد و تبیین آثار تورم دهه‌های اخیر بر قدرت خرید پول ملی، سعی دارد راه‌حل‌های ممکن را ارائه داده و لزوم انجام برنامه اصلاح پولی را بررسی نماید.

این پژوهش همچنین تجربه کشورهای را که برنامه اصلاح پولی انجام داده‌اند، بررسی کرده و با تبیین ابعاد مختلف آن، دلایل موفقیت یا شکست برنامه مذکور در کشورهای مختلف را مورد ارزیابی قرار داده است. این پژوهش توسط **خانم سرور ملکان** کارشناس اداره بررسیها و سیاستهای اقتصادی تهیه شده است.

چکیده

مطالعه سیر تحولات پولی در جهان حکایت از این واقعیت دارد که بسیاری از کشورها در شرایط خاص ناچار به انجام اصلاحات پولی به شیوه‌های گوناگون شده‌اند. مهمترین دلیلی که این کشورها را ناگزیر از اجرای چنین برنامه‌ای کرده ناکارآمدی نظام تسویه مبادلات پولی و عدم توانایی پول ملی در ایفای وظایف مورد انتظار بوده که به طور عمده ناشی از وجود تورم مستمر در نرخ‌های بالا می‌باشد.

در ایران نیز از سال ۱۳۰۸ که واحد پول ایران به طور رسمی ریال اعلام شد تاکنون تحولات پولی عمده‌ای به وقوع پیوسته که عامل اصلی آن تورم بوده است. در سال ۱۳۵۰، شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی به قیمت ثابت سال ۱۳۸۳ برابر ۰/۴ بود که در پایان سال ۱۳۸۷ به ۱۸۳/۳ رسید. به عبارت دیگر شاخص مزبور طی مدت ۳۷ سال، ۴۵۸ برابر شده است. بدین ترتیب که اسکناس ۱۰ هزار ریالی سال ۱۳۸۷ معادل ۲۲ ریال سال ۱۳۵۰ قدرت خرید داشت. طبق این قیاس، اسکناس ۴۵۸۰ هزار ریالی در سال ۱۳۸۷ می‌توانست هم‌تراز اسکناس ۱۰ هزار ریالی سال ۱۳۵۰ باشد. این شرایط موجب شد که اسکناس‌های با مبالغ کوچک و سکه‌های فلزی تقریباً از جریان مبادله خارج شده و سرانه اسکناس که در سال ۱۳۵۶ معادل ۱۸ برگ بود در پایان سال ۱۳۸۷ به ۱۰۶ برگ افزایش یابد. علاوه بر این، مشکلات ناشی از کاهش قدرت خرید ارزش‌های اسمی اسکناس‌های رایج مشکلات عدیده دیگری را فراهم کرد که در این گزارش به طور مشروح مورد بررسی قرار گرفته است.

در نتیجه مسایل به وجود آمده در فرآیند تغییر و تکامل نظام پرداخت کشور، تدوین و اجرای برنامه اصلاح پولی در آینده مطرح شد. ضمن اینکه برنامه اصلاح پولی به عنوان یکی از اجزای طرح تحول اقتصادی کشور در دستور کار مسئولان کشور قرار دارد. به منظور ایجاد آمادگی جهت اجرای برنامه مذکور لازم است مطالعات کارشناسی همه جانبه‌ای با در نظر گرفتن تجربه سایر کشورها انجام شود.

این پژوهش تلاش مختصری در شناسایی ابعاد مختلف برنامه اصلاح پولی با توجه به نتایج

به دست آمده از اجرای برنامه مذکور در برخی از کشورهای جهان می‌باشد.

کلمات کلیدی: ایران، اصلاح پولی، تورم، اسکناس و مسکوکات، ثبات اقتصادی

رفرم پولی، تجربه کشورهای دیگر، الزامات ایران

مقدمه

بسیاری از کشورهای جهان در پی از سر گذراندن تورمهای انفجاری کوتاه مدت و یا تجربه تورم فزاینده بلندمدت با پدیده کاهش قدرت خرید پول ملی روبه‌رو شده‌اند. در نتیجه این امر، حجم بالایی از اسکناس و مسکوک کم ارزش در اقتصاد ایجاد شده که علاوه بر آثار روانی ناخوشایند بر افکار عمومی جامعه، مشکلات اجرایی عدیده‌ای نیز به دنبال داشته است. برای مثال، کمیت متغیرهایی که با واحد پول سنجش می‌شوند، به‌گونه‌ای افزایش یافته که عملیات ثبت و نگهداری حساب‌ها و انجام مبادلات را با مشکل مواجه کرده یا به عبارت بهتر، افزایش سطح عمومی قیمت‌ها و در نتیجه آن کاهش قدرت خرید هر واحد پولی به حدی رسیده که پول به سختی به عنوان وسیله مبادله و واحد شمارش ایفای نقش کرده است. لذا این کشورها ناچار به اجرای برنامه اصلاح (رفرم) پولی به صورت مختلف شده‌اند.

به‌طور کلی انواع اصلاح پولی به سه شکل انجام می‌شود: ۱- تغییر نام واحد پول یک کشور ۲- حذف چند صفر از واحد پول و ۳- ترکیبی از هر دو روش گفته شده که در ادامه به تفصیل در مورد هر یک توضیح داده می‌شود. لیکن در همه موارد اجرای برنامه مستلزم پیاده‌سازی بسته سیاستی جامعی است که علاوه بر کنترل تورم، آماده‌سازی جامعه برای پذیرش شرایط جدید را نیز دربر داشته باشد.

در این پژوهش سعی شده با بررسی تجربه کشورهایایی که مجری برنامه اصلاح پولی بوده‌اند و با ارایه تصویری از وضعیت ایران، الزام یا عدم ضرورت اجرای برنامه رفرم سنجیده شود. همچنین با توجه به تعاریف مختلفی که برای عنوان «اصلاح پولی» یا «تغییر واحد پول» به عمل آمده و در گزارش بدان پرداخته می‌شود، آنچه در این گزارش از واژگان مذکور مورد نظر است همان حذف صفر از پول ملی است.

۱- بررسی زوایای مختلف برنامه اصلاح پولی

به طور کلی، کشورهایی که دارای تورم‌های فوق‌العاده شتابان بوده‌اند اقدام به اجرای برنامه اصلاح پولی کرده و از آن منتفع گردیده‌اند، اما بررسی‌ها نشان‌دهنده این واقعیت است که کشورهای مذکور تا به مرز ناچاری نرسیدند، به لحاظ هزینه‌های بالای مطالعاتی و عملیاتی، دست به این عمل نزده‌اند. گفتنی است برخی کشورهای مبادرت کننده به این اقدام، تجربه تورم‌های ۵۰۰۰ درصدی را داشته و تقریباً تمامی کشورهایی که تغییر واحد پول انجام داده‌اند، تورم‌های بالای ۱۰۰ درصد را تجربه کرده‌اند. جدول زیر نسبت‌های سالانه ارزش پول ملی به دلار در برخی از این کشورها می‌باشد. همانگونه که ملاحظه می‌گردد، به دلیل تداوم تورم بالا تعدادی از این کشورها ناچار به انجام اصلاح پولی در چند نوبت شده‌اند.

جدول شماره ۱- نسبت ارزش پول ملی به دلار برخی کشورهایی که اصلاح پولی انجام داده‌اند

کشور	نسبت ارزش پول ملی به دلار	زمان اجرای برنامه
آنغولا	۱۹۹۴(۹۴۹٪) و ۱۹۹۳(۱۳۷۹٪) و ۱۹۹۲(۲۹۹٪) و (میانگین، ۱۹۴٪) ۱۹۹۷-۲۰۰۲ و ۱۹۹۵(۲۶۷۲٪) و ۱۹۹۶(۴۱۴۵٪)	۱۹۹۵
آرژانتین	۱۹۷۵ - ۱۹۸۲ (۲۶۷٪) نرخ متوسط سالانه ؛	۱۹۸۳
آرژانتین	۱۹۸۳ (۳۴۴٪) و ۱۹۸۴ (۶۲۷٪) و ۱۹۸۵ (۶۷۲٪)	۱۹۸۵
آرژانتین	۱۹۸۷ و ۱۹۸۸ و ۱۹۸۹ (۳۰۸٪) و ۱۹۹۰ (۲۳۱۴٪) و ۱۹۹۱ (۱۷۲٪)	۱۹۹۲
آذربایجان	۱۹۹۲ (۹۱۲٪) و ۱۹۹۳ (۱۱۲۹٪) و ۱۹۹۴ (۱۶۶۵٪) و ۱۹۹۵ (۴۱۲٪)	۱۹۹۲
بلاروس	۱۹۹۳ (۱۱۹۰٪) و ۱۹۹۴ (۲۲۲۱٪) و ۱۹۹۵ (۷۰۹٪)	۱۹۹۲
بلاروس	۱۹۹۹ (۲۹۴٪) و ۲۰۰۰ (۱۶۹٪)	۲۰۰۰
بولیوی	اوج (۱۱۷۴۹٪) در سال ۱۹۸۵؛ ۱۹۸۱-۱۹۸۶	۱۹۸۷
برزیل	۱۹۸۱-۱۹۸۵ (۱۵۱٪) نرخ متوسط سالانه ؛	۱۹۸۶
برزیل	۱۹۸۶ (۱۴۷٪) و ۱۹۸۷ (۲۲۸٪) و ۱۹۸۸ (۶۲۹٪) و ۱۹۸۹ (۱۴۳۱٪)	۱۹۸۹
برزیل	۱۹۹۰ (۲۹۴۸٪) و ۱۹۹۱ (۴۳۳٪) و ۱۹۹۲ (۹۵۲٪) و ۱۹۹۳ (۱۹۲۸٪)	۱۹۹۳ و ۱۹۹۴
بلغارستان	۱۹۹۱ (۳۳۸٪) و ۱۹۹۶ (۱۲۲٪) و ۱۹۹۷ (۱۰۵۸٪)	۱۹۹۹
شیلی	۱۹۷۳ (۳۶۲٪) و ۱۹۷۴ (۵۰۵٪) و ۱۹۷۵ (۳۷۵٪) و ۱۹۷۶ (۲۱۲٪)	۱۹۷۵
کنگو	۱۹۹۳ (۱۹۸۷٪) و ۱۹۷۹ (۱۰۱٪) و ۱۹۸۹ (۱۰۴٪) و ۱۹۹۱ (۲۱۵۴٪) و ۱۹۹۲ (۴۱۲۹٪)	۱۹۹۳
کنگو	۱۹۹۴ (۲۳۷۷۳٪) و ۱۹۹۵ (۵۴۲٪) و ۱۹۹۶ (۵۴۲٪) و ۱۹۹۷ (۱۷۶٪)	۱۹۹۸
کرواسی	۱۹۹۲ (۶۲۵٪) و ۱۹۹۳ (۱۵۰٪) و ۱۹۹۴ (۱۰۷٪)	۱۹۹۴
گرجستان	۱۹۹۵ (۱۶۳٪)	۱۹۹۵

Source: Dropping zeroes, Layna Mosley, ۲۰۰۵

یکی از وجوه مشترک کشورهایی که اصلاح پولی انجام داده‌اند، بسترسازی برای انجام آن است. تمام کشورهایی که اقدام به اصلاح پولی نموده‌اند، زمانی توانستند از مزایای طرح بهره‌مند گردند که در

ابتدا نرخ تورم را با اقدامات و سیاست‌های اصلاحی، کنترل نمایند. در واقع کشورهایی که بدون توجه به این امر هزینه‌های سنگین ناشی از تغییر واحد پولی را پذیرفتند، طی تنها ۲ تا ۵ سال بعد نیازمند رفرم دیگری در واحد پولی خود شدند.

علاوه بر مورد فوق، نکته مشترک دیگر در تجربه کشورهای موفق مجری طرح اصلاح پولی، لحاظ نمودن این برنامه در بسته سیاستی ثبات مالی^۱ می‌باشد. به عبارت دیگر، در اکثر این کشورها مجموعه برنامه اصلاح ساختاری بخش مالی با هدف حصول به شرایط ثبات پیگیری می‌شد که برنامه اصلاح پولی بخشی از آن را تشکیل می‌داد. سیاستگذاران اقتصادی در کشورهایی که با تورم لجام گسیخته مواجه می‌شوند ناچار به اتخاذ تصمیماتی جهت کسب وجهه بین‌المللی در کنار جلب اعتماد افکار عمومی داخلی هستند. مستقیم‌ترین ابزار برای مهار تورم و دستیابی به اهداف پیش‌گفته، اجرای برنامه ثبات اقتصادی است. این برنامه معمولاً براساس نرخ ارز و یا رویکرد پولی تنظیم می‌شود که صندوق بین‌المللی پول نیز از طریق برنامه توافق پشتیبانی^۲ از آن حمایت می‌کند.

۱-۱- عوامل موثر در تصمیم‌گیری دولت‌ها برای انجام اصلاح پولی

مطالعات انجام شده در خصوص اصلاح پولی در بیش از ۵۰ کشور جهان با نظام‌های سیاسی گوناگون نشان می‌دهد تصمیم‌گیری برای اجرای این برنامه از الگوهای خاصی پیروی می‌کند که در ادامه به اختصار به آن پرداخته می‌شود^۳:

الف - دولت‌ها در هر دو نوع نظام تک‌حزبی و دموکرات با اهداف سیاسی متفاوت تمایل به انجام برنامه رفرم دارند. دموکرات‌ها برای مقابله با تورم بالا و برنامه‌ریزان متمرکز معمولاً برای مقابله با مشکلات اجتماعی اقدام به انجام این برنامه می‌نمایند.

شاید در ابتدا این طور به نظر بیاید که اصلاح پولی فقط یک تصمیم‌گیری اقتصادی است؛ درحالی‌که ثابت شده این امر تحت نفوذ تمایلات سیاسی نیز قرار دارد. در هر صورت واقعیت این است که در غیاب برنامه اصلاح سیاست‌های پولی، با تغییر واحد پول نه تنها تورم کاهش نمی‌یابد بلکه تغییری در رفتار واحدهای اقتصادی نیز ایجاد نخواهد شد. در واقع، اجرای برنامه تغییر واحد پول که فارغ از برنامه اصلاح

۱- Financial Stabilization

۲- Stan-by Agreement

۳- Dropping Zeros, Gaining Credibility? Currency Redenomination in Developing Nations. Layna Mosley, University of North Carolina.

ساختار اقتصاد کلان و بدون سیاست‌های پولی انقباضی اجرا شود هیچگونه تغییری در نرخ برابری پول ملی، شرایط تجاری کشور و در نهایت وضعیت کلان اقتصادی ایجاد نخواهد کرد.

به طور کلی سیاستمداران از هر جناح سیاسی که باشند از اجرای برنامه اصلاح پولی اهداف سه‌گانه زیر را دنبال می‌کنند.

• کسب اعتبار داخلی و خارجی

دولت‌ها می‌خواهند با تثبیت موقعیت خود به ویژه از طریق دستیابی به نرخ‌های پایین تورم پایدار در عرصه‌های داخلی و خارجی کسب اعتبار کنند. زیرا در داخل کشور با افزایش اعتماد عمومی به برنامه‌های اقتصادی دولت و اطمینان از وجود رشد اقتصادی و پایه‌های محکم اقتصاد کلان، شانس دوباره برنده شدن حزب حاکم در انتخابات بعدی افزایش می‌یابد. در چشم‌انداز بین‌المللی نیز نرخ پایین تورم موجب کسب مقادیر بیشتری سرمایه‌گذاری خارجی به همراه رقابت‌پذیری کالاهای صادراتی می‌گردد.

• حفظ غرور ملی

با کاهش ارزش پول در اثر تورم این حس در افراد یک جامعه ایجاد می‌شود که پول ملی آنان در مقایسه با ارزهای جهانروا ارزشی ندارد و تحقیر شده است. بنابراین سیاستمداران با تغییر واحد پول و کاهش مقدار پول ملی که برای خرید یک واحد ارز لازم است، سعی می‌کنند این تفکر را بهبود بخشند. همچنین این حس القا می‌شود که تورم موضوعی مربوط به گذشته بوده و خاتمه یافته است تا بدین ترتیب اعتماد عمومی نسبت به پول ملی افزایش یابد.

• جلوگیری از دلاریزه شدن اقتصاد

با کاهش ارزش پول یک کشور، افراد جامعه معمولاً به منظور حفظ قدرت خرید پول خود را تبدیل به ارزهای جهانروا کرده و نگهداری می‌نمایند که به اصطلاح دلاریزه شدن^۱ اقتصاد نام دارد. در این صورت کنترل مقامات پولی بر حجم نقدینگی کاهش یافته و اقتدار بانک مرکزی در اعمال سیاست‌های پولی تنزل می‌یابد. در نتیجه، حتی اعمال بهترین سیاست‌های پولی نمی‌تواند اهداف پولی را تامین نماید. بنابراین دولت‌ها در هر دو شکل دموکراتیک و تک‌حزبی سعی دارند برای حفظ موقعیت خود با اجرای برنامه تغییر واحد پول و ایجاد اعتماد عمومی نسبت به پول ملی، حوزه اقتدار خود را حفظ نمایند.

۱- Dollarization

ب- احتمال اجرای برنامه تغییر واحد پول در کشورهایی که دوره طولانی تورم بالا را تجربه کرده‌اند بیشتر است؛ به ویژه کشورهایی که تحت برنامه‌های تعدیل صندوق بین‌المللی پول، پس از یک دوره طولانی تورمی، به نرخ‌های تورم پایین دست یافته‌اند. همچنین کشورهایی که حساب سرمایه باز دارند و یا بانک مرکزی آنان از درجه استقلال خوبی برخوردار است شانس بیشتری برای اجرای موفقیت‌آمیز برنامه اصلاح پولی دارند.

در کشورهایی با تورم لجام گسیخته، دولت‌ها با مشکلات ناشی از عدم اعتماد موسسات داخلی برای ادامه فعالیت و کاهش تمایل بازارهای بین‌المللی برای سرمایه‌گذاری در اشکال مختلف (سرمایه‌گذاری مستقیم، سرمایه‌گذاری در بازار اوراق بهادار و...) روبه‌رو بوده‌اند. رفع این معضلات تنها از طریق اجرای برنامه تثبیت اقتصادی ممکن است. برنامه مذکور معمولاً شامل سیاست‌های پولی با هدف گذاری نرخ ارز و یا هدف‌گذاری پولی است که نیاز به بانک مرکزی مستقل و سیاست‌های اقتصادی غیردخالتی دارد. این امر از طریق برنامه‌های تثبیت تحت موافقت‌نامه‌های پشتیبان صندوق بین‌المللی پول قابل اجرا می‌باشد. برنامه تغییر واحد پول از دو طریق می‌تواند در فرآیند برنامه تثبیت اجرا گردد. یکی در پایان برنامه تثبیت مانند ترکیه که در سال ۲۰۰۱ پس از گذراندن بحران اقتصادی، برنامه تثبیت اقتصادی را با پشتیبانی صندوق بین‌المللی پول به مورد اجرا گذاشت. در نتیجه، در سال ۲۰۰۴ برای اولین بار از سال ۱۹۴۲ که تورم دو رقمی داشت توانست تورم یک رقمی را تجربه کرده و زمینه مناسب برای انجام برنامه تغییر واحد پول را مهیا نماید که در ژانویه ۲۰۰۵ به اجرا درآمد. دیگری اجرای همزمان برنامه رفرم پولی با برنامه ثبات اقتصادی مانند شیلی است.

ج- تغییر واحد پول به طور معمول بلافاصله پس از پایان انتخابات و یا در زمانی که سال‌های زیادی به انتخابات بعدی باقی مانده، اجرا می‌شود. موارد معدودی دیده شده که در فاصله کوتاهی قبل از انتخابات دولت‌ها اقدام به تغییر واحد پول کرده باشند.

در نظام‌های دموکرات و چندحزبی، تقویم انتخاباتی عامل مهمی در تصمیم‌گیری برای زمان اجرای برنامه تغییر واحد پول قلمداد می‌شود. در اکثر موارد دولت‌ها بلافاصله پس از انتخاب شدن دست به کار انجام برنامه تغییر واحد پول می‌شوند تا در مهلت باقیمانده انتخابات بعدی بتوانند نتایج نامطلوب ناشی از آن را مدیریت نمایند. اگر دولت‌ها بخواهند از این پیام در مبارزات انتخاباتی برای رأی‌دهندگان استفاده کنند که زمان تغییر فرارسیده، برنامه تغییر واحد پول در فاصله کوتاه قبل از انتخابات و به عنوان یکی از

برنامه‌های انتخاباتی مطرح می‌شود. البته این پیام به طور ضمنی متضمن پذیرش خطاهایی است که منجر به بروز تورم بالا و کاهش ارزش پول شده و لذا به ندرت و با شک و احتیاط از این ابزار استفاده می‌شود.

د- برنامه تغییر واحد پول با فرض یکسان بودن سایر شرایط، بیشتر در زمان‌هایی که دولت‌های دست راستی بر سر کار هستند اجرا می‌شود و دولت‌های چپ کمتر تمایل به اجرای آن دارند.

این عامل تا حدی تکمیل‌کننده عامل قبلی است که احتمال اجرای برنامه تغییر واحد پول را از منظر سیاسی مورد بررسی قرار داده است. تجربه کشورهای مختلف جهان چنین نظمی را نشان می‌دهد که دولت‌های راست بیش از دولت‌های چپ اقدام به اجرای این برنامه کرده‌اند.

ه- کشورهایی که یک بار مبادرت به اجرای تغییر واحد پول کرده باشند آمادگی بیشتری برای انجام دوباره آن دارند.

اگر تابوی تغییر واحد پول در یک کشور شکسته شود و افکار عمومی نسبت به مضرات و فواید آن تجربه ذهنی داشته باشد، احتمال اجرای مجدد برنامه در صورت تکرار شرایط مشابه، بیشتر خواهد بود. به همین دلیل آمار مربوط به انجام برنامه مذکور نشان می‌دهد که در کشوری مانند برزیل، تغییر واحد پول چندین مرتبه تکرار می‌شود ولی همین برنامه در کشوری مانند ترکیه پس از سال‌ها بررسی و مطالعه با احتیاط زیاد به مرحله عمل در می‌آید.

و- کشورهایی که جایگزینی پول خارجی به جای پول داخلی در آنها شایع است تمایل بیشتری به اجرای برنامه تغییر واحد پول دارند. این کشورها نرخ تورم بالا داشته و میزان پول ملی که برای هر یک واحد پول جهانروا پرداخت می‌شود، زیاد است. این موضوع به‌ویژه در کشورهایی که پس از سال ۱۹۸۹ (با توسعه جهانی شدن بازارهای مالی) اقدام به اجرای برنامه کرده‌اند، مشاهده می‌شود.

با ادغام بازارهای مالی بین‌المللی پدیده جایگزینی پول خارجی به جای پول داخلی در کشورها به‌ویژه آنها که از تورم بالا رنج می‌برند، شدت گرفت. زیرا باز شدن حساب سرمایه، جریان حرکت مالی را تسریع و دسترسی به پول خارجی را آسان‌تر نمود. مطالعات نشان می‌دهد که در اواسط دهه ۱۹۹۰ در ۳۰ کشور جهان میزان اسکناس خارجی در جریان، ۲۰ درصد حجم پول را تشکیل می‌داد و در ۱۸ کشور این سهم به ۳۰ درصد بالغ گردیده بود.^۱

۱- Krueger and Ha, ۱۹۹۶

ز- کشورهای تازه استقلال یافته و جوامعی که ساختارهای آن ناهمگن می‌باشد تمایل بیشتری برای اجرای برنامه تغییر واحد پول در پاسخ به مشکلات اقتصادی خود دارند.

این شرایط در سال‌های پس از فروپاشی شوروی سابق در کشورهای تازه استقلال یافته به خوبی مشهود بود. در این کشورها نه تنها ساختارهای جامعه بسیار ناهماهنگ عمل می‌کرد بلکه ایجاد انسجام فکری و عملی بین احاد جامعه به عنوان یک ملت واحد بسیار مشکل بود. به همین دلیل تغییر واحد پول و معرفی پول جدید که نشان‌دهنده شروع شرایط جدید بود برای ایجاد قوام پولی ضروری می‌نمود. به همین دلیل اکثر کشورهای مذکور برنامه تغییر واحد پول را اجرا کردند.

ح- دولت‌های غیردموکراتیک با هدف کسب درآمد یا توزیع مجدد ثروت نیز دست به تغییر واحد پول می‌زنند.

کسب درآمد و توزیع مجدد ثروت از جمله اهدافی است که دولت‌های غیر دموکراتیک در اجرای طرح تغییر واحد پول از طریق انجام ضربتی برنامه پیگیری می‌کنند. برای مثال، در نیکاراگوئه تعویض پول‌های قدیمی فقط در سه روز انجام شد که بدین ترتیب بسیاری از افراد قادر به تعویض پول نشدند و دارایی آنان نزد دولت باقی ماند تا از طریق سایر برنامه‌های دولتی مصرف شود.

زمانی که دولت با کسری بودجه مواجه باشد نیز از برنامه رفرم پولی برای کسب درآمد استفاده می‌کند. مانند آلمان پس از جنگ جهانی دوم که با معرفی پول جدید تنها یک سوم اسکناس‌های ارایه شده را تعویض کرد و مابقی را بدهی دولت به حساب آورد. این روش فقط در زمان‌های اضطراری به کار گرفته می‌شود و در شرایط عادی از اجرای آن به لحاظ هزینه‌های سنگین اجتماعی که در پی دارد، اجتناب می‌شود.

۱-۲- شاخص‌های تعیین لزوم اصلاح پولی

برای ارزیابی اینکه وضعیت یک کشور نیازمند اجرای برنامه تغییر واحد پول می‌باشد یا خیر می‌توان از شاخص‌های متفاوتی استفاده نمود. برای مثال، تغییرات شاخص قیمت‌ها و نیز نرخ‌های برابری واحد پول با ارزهای جهانروا یا مقایسه نسبت رشد درآمد سرانه به درشت‌ترین برگ اسکناس در گردش به عنوان مقیاسی برای تصمیم‌گیری در خصوص ضرورت تغییر واحد پول کاربرد دارد. جدول زیر حاوی اطلاعات مربوط به درآمد سرانه برخی کشورهای جهان در سال ۲۰۰۴ است.

جدول شماره ۲- مقایسه درآمد سرانه با بزرگ ترین قطع اسکناس رایج در کشورها (۲۰۰۴)

کشور	درآمد سرانه (برحسب واحد پول ملی)	واحد پول	درشت ترین برگ اسکناس در گردش	نسبت درآمد سرانه به درشت ترین برگ
بلغارستان	۴،۳۵۵/۷	لو	۱۰۰	۴۳
کانادا	۳۳،۹۵۱/۷	دلار کانادا	۱۰۰۰	۳۳
مصر	۵،۷۶۹	پوند مصر	۱۰۰	۵۷
فرانسه	۲۵،۹۱۴/۵	یورو	۵۰۰	۵۱
هند	۲۶،۰۱۸/۸	روپیه هند	۱۰۰۰	۲۶
ایران	۱۳،۵۲۸،۳۳۷	ریال	۲۰۰۰۰	۶۷۶
ایتالیا	۲۲،۶۵۵/۹	یورو	۵۰۰	۴۵
کره جنوبی	۱۵،۱۲۲،۵۵۳	ون	۱۰۰۰۰	۱۵۱۲
پاکستان	۲۶،۱۶۳	روپیه پاکستان	۱۰۰۰	۲۶
پرتغال	۱۳،۱۸۶/۸	یورو	۵۰۰	۲۶
رومانی	۱۰۸،۷۸۸،۲۵۱	لیو	۱۰۰۰۰۰۰	۱۰۸
عربستان سعودی	۳۳۰۳۹۹	ریال	۵۰۰	۶۶
اسپانیا	۱۵،۳۴۲/۸	یورو	۵۰۰	۳۰
سوئیس	۳۴،۳۰۳	فرانک سوئیس	۱۰۰۰	۳۴
ترکیه	۵،۰۴۴	لیر جدید	۱۰۰	۵۰

منبع: اداره نشر اسکناس و خزانه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

همانگونه که مشاهده می شود جز ایران، رومانی و کره جنوبی که درشت ترین اسکناس آنها به ترتیب ۲۰ هزار ریال، یک میلیون لی و ۱۰ هزار ون می باشد، درشت ترین اسکناس سایر کشورها ۱۰۰، ۵۰۰ و ۱۰۰۰ است. با این همه، تعداد برگ های درشت ترین اسکناس لازم برای پرداخت درآمد سرانه در اکثر این کشورها کمتر از ۵۰ برگ و برای ایران، رومانی و کره جنوبی به ترتیب ۶۷۶، ۱۰۸ و ۱۵۱۲ برگ می باشد. لازم به ذکر است که در حال حاضر درشت ترین برگ اسکناس در ایران ۱۰۰ هزار ریال می باشد.

۳-۱- انواع اصلاح پولی

تا اینجا، بحث حول محور تورم و معضلاتی بود که از ناحیه افزایش قیمت ها متوجه کارکردهای پول ملی کشورها می شود و این خود منجر به تصمیم گیری برای تغییر واحد پول می گردد. لیکن اصلاحات پولی به همین روش محدود نمی شود و تاریخچه تحولات پولی در جهان موارد متفاوتی را ثبت کرده است.

الف - اتحادیه‌های پولی

تشکیل اتحادیه پولی و معرفی پول واحد اروپا یکی از موارد منحصر به فرد تغییر واحد پول است که به طور گسترده و همزمان در چندین کشور به مورد اجرا گذارده شد. در این مورد رهبران کشورها با هدف مقابله با مشکلات ناشی از تورم چنین تصمیمی اتخاذ نکرده بودند بلکه تصمیم گروهی از کشورهای یک منطقه بود که تحت برنامه جامع‌تری به منظور دستیابی به منافع اقتصادی ناشی از همگرایی اقتصادی اتخاذ گردید. در این برنامه، نه تنها نام پول‌های ملی بلکه تمامی شالوده و اساس نظام پولی کشورهای مجری تغییر کرد و بر اساس تعریف و نظم جدیدی پایه‌گذاری شد.

ب - تغییر نام پول ملی به همراه اصلاح پولی

برخی از کشورها هنگام اجرای برنامه اصلاح پولی علاوه بر کاهش تعداد صفرهای هر قطع اسکناس و سکه، نام جدیدی نیز برای پول ملی خود معرفی می‌کنند. این امر به دلایل مختلف صورت می‌پذیرد: گاهی اوقات به منظور اجتناب از اشتباه افراد در استفاده از پول جدید و قدیم به ویژه در زمانی که هر دو نوع پول در کنار یکدیگر به کار برده می‌شود و در برخی موارد به علت اصرار بر استفاده از نام و سنبل خاص ملی برای افزایش مقبولیت پول جدید در افکار عمومی.

اکثر کشورهایی که مبادرت به حذف صفر پول ملی بدون تغییر نام کرده‌اند برای کاهش اشتباه در تبدیل پول جدید و قدیم معمولاً از واژه «جدید» استفاده می‌کنند؛ همانند ترکیه که پس از انجام برنامه اصلاح پولی، عبارت «لیر جدید ترکیه» را بر روی اسکناس‌های خود چاپ کرد. در برخی موارد نیز دیده شده که تعداد قطع اسکناس و سکه‌ها نیز پس از انجام اصلاح نسبت به قبل تغییر داده شده است.

ج - حذف صفر از واحد پول ملی

ساده‌ترین شیوه تغییر واحد پول، کاهش صفرهای اسکناس‌ها و سکه‌ها و در واقع تغییر ضریب محاسباتی می‌باشد. این شیوه متداول‌ترین روش تغییر واحد پول بوده و بارها توسط کشورهای مختلف به کار گرفته شده است.

د - تغییر واحد پول به همراه تغییر ارزش برابری

برخی از کشورها همزمان با اجرای برنامه تغییر واحد پول اقدام به تقویت ارزش پول ملی نیز نموده‌اند. بدین ترتیب که نرخ برابری پول ملی با ارزهای جهانروا به ویژه دلار را به صورت دستوری بهبود

بخشیده‌اند. البته خاطر نشان می‌سازد تقویت دستوری پول ملی تنها تحت نظام ارزی قابل اجرا می‌باشد که نرخ ارز به صورت دستوری توسط مقامات پولی ثابت نگاه داشته شده باشد. در این حالت بانک مرکزی با دخالت در بازار ارز از طریق سهمیه‌بندی و کنترل بر خرید و فروش ارز حاصل از صادرات کالا و خدمات سعی می‌کند نرخ برابری را در محدوده مورد نظر حفظ نماید. بنابراین کشورهای قادر هستند هر دو برنامه را همزمان پیش ببرند که از نظام ارزی ثابت پیروی می‌کنند. این مطلب نیز ناگفته نماند که برای حفظ چنین شرایطی حداقل در کوتاه‌مدت نیاز است ذخایر ارزی بانک مرکزی از وضعیت خوبی برخوردار باشد تا مقامات پولی بتوانند سیاست‌های پولی و ارزی را با دخالت در بازار به طور موفق پیش ببرند.

در نظام ارزی شناور یا شناور مدیریت شده با توجه به اینکه عرضه و تقاضای ارز تعیین‌کننده اصلی نرخ برابری بوده و دخالت مقامات پولی در حداقل مقدار خود قرار دارد امکان تقویت پول ملی همزمان با اعلام برنامه تغییر واحد پول وجود ندارد. بنابراین به طور معمول چنین سیاستی در کشورهای مجری برنامه تغییر واحد پول که دارای نظام ارزی شناور بوده‌اند، مشاهده نشده است.

۱-۴- آثار تغییر واحد پول

مطالعه تجربه‌های کشورهای که مبادرت به تغییر واحد پول خود نموده‌اند نشان می‌دهد حسب موقعیت بین‌المللی و شرایط داخلی هر یک از آنان، اجرای این برنامه دارای مزایا و ریسک‌هایی بوده است. البته نباید از نظر دور داشت در کشورهای که تحت حمایت سازمان‌های بین‌المللی همانند صندوق بین‌المللی پول و یا مانند آنچه در افغانستان صورت گرفت با حمایت دولت‌های آلمان و آمریکا برنامه را اجرا کرده‌اند نقص کمتری مشاهده شده است. همچنین هزینه‌های اجرایی برنامه به خوبی از سوی آنان پشتیبانی شده و لذا خالص فایده حاصل از تغییر واحد پول برای این جوامع در بالاترین میزان خود قرار داشته است. در ادامه به بررسی جنبه‌های مثبت و منفی به وجود آمده از اجرای برنامه اصلاح پولی پرداخته می‌شود.

۱-۴-۱- منافع حاصل از اجرای برنامه اصلاح پولی

به طور کلی چنانچه پس از انجام برنامه تغییر واحد پول مشکلات ناشی از وجود قطع کوچک اسکناس برطرف شود در واقع می‌توان گفت تمام جنبه‌های مثبت قضیه حاصل شده است که فهرست آن به صورت زیر خلاصه شده است:

الف - تغییر واحد پول منجر به دستیابی به کارایی بیشتر در جریان گردش نقدینگی جامعه می‌شود.

وقتی پول یک کشور دارای تعداد زیادی صفر باشد بسیاری از مبادلات در مقیاس میلیون، تریلیون و یا مانند ترکیه هزار تریلیون صورت می‌پذیرد. چنین شرایطی علاوه بر مشکلاتی که در زمینه‌های محاسباتی و حسابداری دفاتر ایجاد می‌کند، ناامنی حمل مقادیر زیاد پول، معطل شدن در صف بانک‌ها و معضلات شمارش حجم بالای اسکناس و سکه را نیز در پی دارد که با حذف صفرهای اضافی برطرف می‌گردد.

ب - تغییر واحد پول جریان تسویه مبادلات را آسان تر می‌کند.

دلیل این امر کاملاً واضح است. هنگامی که افراد و موسسات برای مبادلات خود نیاز به حجم کمتر پول نقد داشته باشند مشکلاتی که در بند قبلی نیز اشاره شد کمتر بوده و در نتیجه تسویه مالی مبادلات کالا و خدمت راحت تر انجام می‌شود.

ج - تغییر واحد پول میزان توهم پولی را کاهش می‌دهد.

وقتی پول یک کشور دارای تعداد زیادی صفر باشد به طور معمول توهم پولی نزد آحاد آن جامعه بیشتر است. این امر انتظارات تورمی را افزایش می‌دهد که بر روند افزایش قیمت‌ها موثر می‌باشد. با اجرای برنامه اصلاح پولی و حذف صفر از پول ملی از اثر انتظارات تورمی کاسته شده و روند قیمت‌ها به سمت پایین تعدیل می‌شود.

د - تغییر واحد پول اعتماد عمومی نسبت به پول ملی را افزایش می‌دهد.

همانطور که در بخش‌های پیشین اشاره شد، یکی از مشکلات سیاستگذاران در هر کشور کاهش اعتماد عمومی نسبت به پول ملی در اثر تورم و وجود صفرهای متعدد در پول است. این امر موجب جایگزینی پول پر قدرت تر شده و به دلاریزه شدن اقتصاد ختم می‌گردد. با حذف صفرهای اضافی و تغییر واحد پول این مشکل تا حد زیادی برطرف می‌گردد.

ه - تغییر واحد پول می‌تواند منجر به کاهش تورم گردد.

این مزیت هنگامی قابل حصول است که تغییر واحد پول در انتهای برنامه تثبیت اقتصادی انجام شود. شواهد تاریخی نشان می‌دهد که تغییر واحد پول در فضای مناسب به وجود آمده پس از اجرای برنامه

اصلاحات ساختاری و یا تثبیت اقتصادی به مراتب موفق‌تر از سایر شرایط است و امکان دستیابی به نرخ‌های پایین‌تر تورم محتمل‌تر می‌باشد.

۱-۴-۲- هزینه و مخاطرات ناشی از اجرای برنامه اصلاح پولی

اجرای برنامه تغییر واحد پول مستلزم تحمل هزینه‌های گوناگون در زمینه‌های اجرایی، سیاسی و حتی اجتماعی است که لازم است دولت‌ها هنگام تصمیم‌گیری برای اجرای برنامه به این ابعاد نیز توجه کنند. مهمترین مخاطرات و هزینه‌هایی که در این زمینه متصور است به شرح زیر می‌باشد.

الف - هزینه چاپ اسکناس و ضرب سکه‌های جدید

این نوع هزینه فقط یک بار در زمان اجرای برنامه و هنگامی که دو نوع پول به موازات هم در جریان است افزایش می‌باشد. با توجه به اینکه با حذف صفر از پول ملی قطع اسکناس افزایش می‌یابد و به تبع آن تعداد اسکناس در جریان کاهش می‌یابد، هزینه چاپ در بلندمدت تنزل خواهد داشت.

ب - هزینه امحای اسکناس و سکه قدیمی

میزان این نوع هزینه بستگی به حجم پول قدیمی در جریان و امکانات جمع‌آوری و امحای اسکناس و سکه قدیمی دارد. همچنین این بخش از برنامه با این مخاطره روبه‌روست که اسکناس و سکه قدیمی پس از جمع‌آوری دوباره به جریان انداخته شود. زیرا در برخی از کشورها گزارش شده که افراد مسئول جمع‌آوری و امحای پول‌های قدیمی را به صورت قاچاق به جریان انداخته‌اند تا مجدداً با پول جدید معاوضه شود و از این محل کسب درآمد و سود شود^۱. با توجه به اینکه این عمل موجب افزایش نقدینگی و تورم می‌شود مقامات باید قبل از اجرای برنامه مطمئن شوند امکان بازگشت پول جمع‌آوری شده به جریان نقدینگی وجود ندارد. بنابراین نیاز به اقدامات امنیتی شدید دارد که خود متضمن برخی هزینه‌های اجرایی غیرمستقیم است که از این ناحیه نیز هزینه‌های کل اجرای طرح را افزایش می‌دهد.

ج - هزینه آموزش و تبلیغات

در هر کشور تمامی آحاد جامعه از یک سطح آگاهی و سواد برخوردار نیستند لیکن همه آنان در یک زمان در فرآیند تغییر واحد پول قرار می‌گیرند. لذا لازم است از مدت‌ها قبل از اجرای برنامه اصلاح،

۱- A Qualitative Cost Benefit Assessment Of Redenomination Of Naira. Dr. Emmanuel Ojameruaye. Phoenix, USA

آموزش‌های لازم متناسب با سطح درک لایه‌های مختلف اجتماع به آنان داده شود. آموزش باید با در نظر گرفتن تفاوت‌های جغرافیایی و فرهنگی نواحی مختلف یک کشور طراحی و ارائه شود. همچنین از طریق تبلیغات رسانه‌ای فواید تغییر واحد پول به اطلاع آنان رسانده شود. این نوع هزینه به‌ویژه در کشورهایی که برای اولین بار اقدام به انجام برنامه اصلاحات پولی می‌کنند بسیار زیاد است.

د - هزینه‌های تعویض پول قدیمی

بر حسب تعداد مراکزی که در زمان اجرای برنامه اصلاح عمل تعویض اسکناس و سکه‌های قدیمی در آنجا انجام می‌شود، این نوع هزینه که مشتمل بر هزینه زمان، نیروی انسانی و محل‌های تعویض می‌باشد، متغیر است.

ه - مخاطرات ناشی از تخریب شدید قیمت‌های نسبی و افزایش انتظارات تورمی

مهم نیست بانک مرکزی مجری طرح تا چه حد به مردم اطمینان خاطر داده باشد که تغییر واحد پول تاثیری بر تورم ندارد. به هر حال همواره نااطمینانی (به ویژه زمانی که بانک مرکزی از اعتبار خوبی برخوردار نباشد) در بین مردم نسبت به نظرهای اقتصاددانان و سیاستمداران وجود دارد که می‌تواند موجب تشدید انتظارات تورمی ناشی از تغییر واحد پول شده و به جای کاهش انتظارات تورمی به افزایش آن بیانجامد. همچنین مشاهده شده در کشورهای مجری برنامه اصلاح پولی، گرد کردن قیمت کالاها و خدمات به سمت بالا نیز آثار تورمی بر جای گذاشته است. بنابراین، برای تخفیف آثار ناخوشایند ناشی از اجرای برنامه اصلاح پولی، لازم است بانک مرکزی همراه با برنامه‌های آموزشی جهت آگاهی آحاد جامعه، سیاست‌های ضدتورمی نیز به اجرا درآورد.

و - مخاطرات ناشی از نااطمینانی در کشورهای در حال توسعه

نااطمینانی و عدم ثبات از ویژگی‌های اصلی کشورهای در حال توسعه به ویژه آن دسته از کشورهایی است که در مراحل اولیه توسعه قرار دارند. این خصلت موجب می‌شود که برنامه تغییر واحد پول منجر به تشدید پدیده‌هایی همچون فرار سرمایه، سفته‌بازی، کاهش ارسال پول توسط افراد خارج از کشور و گسترش روحیه «صبر کنیم ببینیم چی میشه» در سرمایه‌گذاران شود.

ز - هزینه‌های زمینه‌سازی برنامه تغییر واحد پول

این بخش از هزینه‌ها شامل حوزه‌های مختلف می‌شود که به اختصار عبارت است از:

- تغییر قوانین مرتبط

در هر کشور یک سری قوانین پولی، بانکی و یا قوانین عامی وجود دارد که به طور مستقیم و غیرمستقیم با واحد پول آن کشور در ارتباط است. به طور معمول، تغییر واحد پول درگیر تغییر در این گونه قوانین نیز می‌شود که مستلزم همکاری بخش قانون‌گذار کشور با حوزه سیاستگذاری اقتصادی است.

- هماهنگ‌سازی سیستم‌های رایانه‌ای بانک‌ها، موسسات مالی و بنگاه‌ها

بدیهی است با حذف صفر از پول ملی نیاز به تغییر روش‌های ثبت رایانه‌ای و همچنین نحوه نگهداری حساب مشتری‌ها می‌باشد. این نوع هزینه با آنچه در خصوص تغییر برنامه رایانه‌ای در آستانه قرن جدید رخ داد قابل مقایسه است.

- تغییر روش‌های حسابداری

مشابه آنچه در مورد تغییر برنامه رایانه‌ای ثبت و نگهداری حساب‌ها عنوان شد در خصوص روش‌های حسابداری نیز هزینه‌هایی متصور است.

- تعیین تکلیف ارقام خرد

به طور معمول با تغییر واحد پول حسب اینکه چه تعداد صفر از پول ملی حذف می‌شود، تعداد ارقام سمت راست قیمت‌ها، حساب مشتری‌ها نزد بانک‌ها و ... گرد می‌شود. برای مثال با حذف دو صفر، دو رقم و با حذف سه صفر ارقام تا هزارگان گرد بالا می‌شود. با این حساب بخشی از حساب پولی افراد از محاسبات حذف می‌شود که لازم است برای تسویه آن برنامه‌ریزی صورت پذیرد.

همانطور که در مبحث مربوط به مخاطرات ناشی از تخریب شدید قیمت‌های نسبی ذکر شد، گرد شدن ارقام در مورد قیمت‌ها می‌تواند هنگام داد و ستد آثار تورمی برنامه را تشدید کند. به‌ویژه اگر سکه‌های جدید جوابگوی نیاز تسویه مبادلات نباشد. بنابراین علاوه بر لزوم تصمیم‌گیری در خصوص ارقام خرد معاملات لازم است در مورد تعداد قطع سکه‌های در جریان نیز طوری برنامه‌ریزی شود که تسویه مبادلات خرد روزمره را تسهیل کند تا امکان گرد کردن رو به بالای ارقام کاهش یافته و از این بابت احتمال بروز تورم تخفیف یابد.

۲- تجربه سایر کشورها

۲-۱- کشورهای سوسیالیستی سابق

در نظام برنامه‌ریزی متمرکز با وجود مالکیت دولتی، پول برخلاف آنچه در نظام برنامه‌ریزی بازار واسطه مبادلات محسوب می‌شود، وسیله‌ای برای کنترل جریان فعالیت‌های اقتصادی است. در این نظام، بانک‌های دولتی گردش پول، کالا و منابع را کنترل می‌کنند تا مطمئن شوند در روند تعیین شده قرار دارند. بنابراین در این نظام پول نقش فعالی در اقتصاد ندارد، موسسات اقتصادی تحت مالکیت دولت قرار داشته و به طور خودکار به اعتبارات مورد نیاز دسترسی دارند و بانکداری غیررقابتی می‌باشد. بدین ترتیب کشورهایی که پس از فروپاشی سوسیالیسم به نظام بازار روی آورده بودند در جریان گذار ناچار بودند ابتدا مقدمات فعالیت نظام بازار را مهیا کنند که در آن تخصیص سرمایه نه به صورت خودکار که تحت مکانیسم عرضه و تقاضا به سودآورترین طرح تعلق می‌گیرد. پذیرش شرایط جدید مستلزم قبول اصول نوین اقتصادی، محترم شمردن مالکیت خصوصی، واگذاری قیمت‌گذاری کالا و خدمات به فرآیند بازار و بسیاری دیگر از مؤلفه‌های مبتنی بر برنامه‌ریزی براساس اصول بازار بود. لذا این کشورها پس از فروپاشی، درهای اقتصاد خود را بر روی اصلاحات اقتصادی در همه ابعاد آن گشودند که اصلاحات پولی بخشی از آن را تشکیل می‌داد.

۲-۱-۱- رومانی

کشور رومانی نیز مانند سایر کشورهایی که پس از سال‌ها پیروی از نظام برنامه‌ریزی متمرکز به سمت اقتصاد بازار خیز برداشته بودند، با چالش‌های اساسی روبه‌رو شد. به‌طوریکه تا سال ۲۰۰۰ یعنی یک دهه پس از شروع دوران گذار به اقتصاد بازار، این کشور همچنان دچار مشکلات متعدد اقتصادی به‌ویژه در حوزه‌های عملیات مالی، مدیریت نقدینگی، وجود تورم پایدار و پول ملی کم قدرت بود. به عبارت دیگر، وضعیت اقتصادی این کشور به شدت بی‌ثبات شده بود که همین امر موجب شد پس از اجرای برنامه تعدیل اقتصادی، نیازمند اعمال سیاست‌های تثبیت اقتصادی و اجرایی گردد. برنامه‌های مذکور تحت پشتیبانی صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی انجام گرفت که یکی از اجزای آن تغییر واحد پول ملی این کشور بود. مهمترین موضوع مورد مناقشه برای برگزیدن روش مناسب اجرای اصلاحات پولی این کشور را انتخاب هیات پولی و یا واگذاری امور مربوط به سیاستگذاری پولی به بانک مرکزی تشکیل می‌داد.

در نهایت، بانک ملی رومانی که در سال ۱۸۸۰ تاسیس شده بود به عنوان بانک مرکزی و مسئول اجرای برنامه اصلاح معرفی شد. این بانک تحت نظارت مجلس قرار داده شد و نه زیر نظر دولت تا از استقلال آن اطمینان حاصل شود و مهمترین هدف آن تثبیت قیمت‌ها از طریق اعمال سیاست‌های پولی و ارزی اعلام شد. در کنار آن، نظارت و قانون‌گذاری بر موسسات مالی و نظام پرداخت‌ها نیز از دیگر وظایف بانک مرکزی در نظر گرفته شد. بانک مرکزی رومانی دارای یک مرکز مدیریتی مستقر در بخارست و ۱۹ شعبه در مناطق مختلف است.

پس از ۱۵ سال که از تغییر نظام برنامه‌ریزی این کشور گذشت و نتایج برنامه تثبیت اقتصادی به بار نشست، بانک مرکزی در اول جولای ۲۰۰۵ پول جدید کشور را به جریان انداخت. در این تاریخ پول ملی رومانی با نام لیو^۱ جایگزین پول قدیمی شد و هر لیو جدید معادل ۱۰۰۰۰ لیو قدیم اعلام گردید. بدین ترتیب، بدون تغییر نام پول ملی و با حذف ۴ صفر از پول رایج، پول جدید رومانی معرفی شد. از اول جولای ۲۰۰۵ تا پایان سال ۲۰۰۶ هر دو نوع پول به موازات یکدیگر در داد و ستد مورد استفاده قرار گرفت. مقرر شده بود که قیمت کلیه کالاها و خدمات با هر دو نرخ در معرض فروش قرار بگیرد و قیمت‌هایی که به پول جدید بیان می‌شود دارای ۴ رقم اعشار باشد و بدون گرد کردن ارقام اعلام شود تا از آثار تورمی ناشی از گرد کردن بالای قیمت‌ها جلوگیری شود.

اگرچه از اول جولای ۲۰۰۵ به طور رسمی واحد پول رومانی تغییر کرد لیکن محدودیتی برای تعویض پول قدیم با جدید اعلام نشد. در مقابل، سیستم ثبت چنان تعریف شد که هر مبادله‌ای به طور خودکار با نرخ اعلام شده تبدیل و در دفاتر و حساب‌های رسمی به ثبت می‌رسید. روزهای اول تا سوم جولای ۲۰۰۵ تمامی بانک‌ها، موسسات اعتباری و خزانه‌داری برای نصب و شروع به کار برنامه‌های جدید حسابداری و رایانه‌ای تعطیل شدند. در همین رابطه قانونی در ۷ ماده به تصویب رسید که ترتیبات اجرایی کار را مشخص می‌کرد.

شاید بهترین علت تغییر واحد پول رومانی کاهش ارزش آن باشد که مشکلات متعددی را پدید آورده بود. اما آنچه مقامات پولی را وادار به انجام این تغییر نمود، علاقه و منافع ناشی از پیوستن این کشور به پول واحد اروپایی بود. اولین اثر مثبت واحد جدید پول رومانی را می‌توان آسان‌سازی فرآیندهای آماری و

۱- Leu

حسابداری به شمار آورد. ارقام جدید نوید می‌دادند که دوره‌های تورم شدید در رومانی به پایان رسیده و مقامات پولی این کشور معتقدند که تغییر واحد پول، تورم انتظاری را کاهش داده است.

لیو جدید رومانی در قطع‌های مشابه یورو منتشر شد و واحد خردتر آن بن^۱ است که هر ۱۰۰ بن برابر یک لیو تعریف شده است. بنابراین قطع اسکناس‌های جدید عبارت از ۱ و ۵ و ۱۰ و ۵۰ و ۱۰۰ و ۵۰۰ می‌باشد که قطع ۵۰۰ لیو در اختیار عموم قرار داده نشده است. واحد خرد بن فقط به صورت سکه در قطع‌های ۱ و ۵ و ۱۰ و ۵۰ ضرب شده است.

۲-۱-۲- اوکراین

به طور کلی تمامی کشورهایی که پس از فروپاشی نظام سوسیالیستی به استقلال رسیدند، در بدو امر با به‌هم‌ریختگی اقتصادی عظیمی روبه‌رو شدند که بیش از همه نتایج آن بر رشد قیمت‌ها قابل مشاهده بود. در این خصوص وضعیت اوکراین بدترین در نوع خود بود. زیرا این کشور بالاترین نرخ تورم را پس از استقلال در سال ۱۹۹۱ در بین کشورهای مشابه داشت. به‌طوریکه متوسط ماهانه نرخ رشد تورم از ۱۹۹۲ تا اواسط سال ۱۹۹۴ که اجرای برنامه تثبیت در این کشور آغاز شد ۳۳ درصد گزارش شده است. دلیل عمده این امر، گسترش حجم پول ناشی از تامین مالی کسری مالی دولت بود که علی‌رغم کاهش تولید ناخالص داخلی، مخارج دولتی همچنان در سطح قبل باقی مانده بود. اگرچه دولت سعی داشت از طریق اخذ وام‌های خارجی و داخلی تا حدی کسری مالی خود را پوشش دهد، لیکن همواره استقراض از بانک مرکزی عمده‌ترین منبع تامین مالی دولت را تشکیل می‌داد. البته تورم تنها مشکل این اقتصاد نبود بلکه معضلاتی مانند کسری مالی دولت به همراه کاهش GDP و همچنین روند نزولی اشتغال، بهره‌وری و سرمایه‌گذاری نیز مزید علت گشته و سیر صعودی قیمت‌ها را تشدید می‌کرد. همچنین اعطای تسهیلات ارزان قیمت به بخش صنعت و کشاورزی در سال ۱۹۹۳ از دلایل دیگر بروز پدیده تورم لجام گسیخته در این کشور قلمداد می‌شود.

اجرای برنامه تثبیت اقتصادی در اوکراین از نیمه دوم سال ۱۹۹۴ آغاز شد. اگر چه به نظر می‌آمد این برنامه با هدف اعتبار بخشیدن به نتیجه انتخاباتی باشد که طی آن آقای کوچما به عنوان رییس جمهور برگزیده شده بود، لیکن برنامه تثبیت آنچنان سنگین و هزینه‌زا می‌باشد که برای اجرای

۱- Ban

آن انگیزه‌هایی قوی‌تر از آن وجود داشت و مهمترین آن مقابله با تورم لجام گسیخته بود. در واقع، کسری مالی دولت چنان تأثیری بر تشدید روند صعودی تورم پیدا کرده بود که پول ملی را به مخاطره انداخته و لازم بود برای آن چاره‌ای اندیشیده شود. در چنین شرایطی طبق تئوری‌های اقتصادی، تنها اتخاذ سیاست تأمین مالی دولت از طریق اوراق قرضه و اتخاذ سیاست پولی انقباضی چاره‌گشا نیست بلکه نیاز به وجود بانک مرکزی مستقل و مقتدر دارد که بتواند انضباط مالی را به دولت قبولانده و اجرای آن را ضمانت کند. در اوکراین چنین بانک مرکزی وجود نداشت لذا برنامه تثبیت با هدایت صندوق بین‌المللی پول از طریق انجام اصلاحات شدید مالی صورت پذیرفت. طی برنامه اصلاح مالی، آزادسازی قیمت بر کالاهای مصرف‌کنندگان اعمال شد، قیمت‌گذاری منحصر به کالاهای تولیدی بنگاه‌های دولتی گردید و هزینه انرژی وارداتی از روسیه افزایش یافت.

این اقدامات افکار عمومی را شوکه کرد. در این مرحله موفقیت برنامه در گرو عکس‌العمل مردم به برنامه‌ها بود که آیا با تعدیل انتظارات تورمی خود چه نوع واکنشی نشان خواهند داد؟ با توجه به اینکه تنها مرجع آمار مربوط به تورم بانک مرکزی بود و این آمار کنترل شده در اختیار افکار عمومی قرار داده می‌شد، مردم با تأخیر زمانی شروع به نشان دادن واکنش کردند به این صورت که موجودی نقد خود را نگاه نداشته و برای اجتناب از کم ارزش شدن آن در اثر تورم، اقدام به سرمایه‌گذاری کردند. هرچند پدیده دلاریزه شدن نیز رخ داد لیکن اعتماد عمومی نسبت به دولت وقت موجب گردید که دولت بتواند با این سیاست‌ها کسری مالی خود را تأمین کند. چنانچه خانوارها و بنگاه‌ها می‌توانستند بلافاصله نسبت به افزایش قیمت‌ها عکس‌العمل نشان داده و فعالیت‌های اقتصادی خود را براساس تورم انتظاری که مبنای آن نرخ تورم واقعی بود، تجدیدنظر نمایند یا به آمار مرکز دیگری اعتماد می‌کردند دولت در برنامه خود موفق نمی‌گردید. در واقع دولت اوکراین با ثابت نگاه داشتن عرضه پول، کسری خود را با تورم جبران کرد. به عبارت دیگر، منابع مالی مورد نیاز دولت از طریق اخذ مالیات تورمی تأمین گردید و با افزایش وجوه ارایه شده برای سرمایه‌گذاری، روند کاهشی تولید بهبود یافت.

با اجرای برنامه تثبیت اقتصادی و مهار تورم زمان مناسب برای معرفی پول جدید و انجام برنامه تغییر واحد پول فرا رسید. از این رو رییس جمهور کوچما در ۲۴ آگوست سال ۱۹۹۶ اعلام کرد که پول ملی اوکراین از کاربوانتسی^۱ به هریونیا^۲ تغییر خواهد کرد و هر یک واحد پول جدید برابر ۱۰۰۰۰۰ واحد

۱- Karbovantsi

۲- Hryvnia

از پول قدیم است. در واقع همراه با حذف ۵ صفر از پول ملی، پول جدیدی جایگزین نظام پولی قدیم گردید. این برنامه در ۲ سپتامبر همان سال به مرحله اجرا درآمد و دو هفته مهلت تعیین شد که افراد داخل و خارج کشور پول خود را در بیش از ۲۰ هزار مرکز مبادله، تعویض نمایند. همچنین برای تعویض مبالغ بالاتر از ۱۰۰ میلیون پول قدیم (تقریباً ۶۰۰ دلار) شعبه‌های خاص بانکی معرفی شده بود که به منظور حفظ امنیت، مقادیر بالای پول را در حساب‌های مخصوص بانکی نگهداری می‌کرد و محدودیتی برای استفاده صاحبان این حساب‌ها اعمال نمی‌کرد. در طول مدت تبدیل، هر دو نوع پول در جریان بودند.

طبق محاسبات رییس کل بانک مرکزی اوکراین، در آغاز برنامه تغییر واحد پول، ارزش پول در جریان بالغ بر ۳۳۷ تریلیون حدود ۱/۸ میلیارد دلار بود که شامل ۲۴ تریلیون موجودی بانک‌ها می‌گردید. طی دو هفته مهلت تعویض حدود ۹۵/۵ درصد اسکناس‌ها جایگزین شد. لذا پس از آن، مهلت تعویض تا نیمه اکتبر تمدید شد ولی حجم بسیار اندکی در این مدت تبدیل گردید. در نهایت ۴ میلیارد برگ اسکناس جدید به جریان افتاد و جایگزین اسکناس‌های قبلی شد.

از میانه اکتبر سال ۱۹۹۶ که برنامه تبدیل اسکناس‌ها خاتمه یافت تا آگوست سال بعد قیمت‌ها ۵/۷ درصد افزایش یافت که عمدتاً ناشی از افزایش نرخ اجاره‌ها و کارمزد خدمات بازرگانی بود. درحالی‌که رشد ماهانه قیمت‌های مصرف‌کننده در ماه‌های سپتامبر و اکتبر که برنامه اجرا می‌شد فقط ۲ درصد بود که تا حد زیادی به دلیل نتایج حاصل از اجرای برنامه تثبیت اقتصادی تحت نظارت صندوق بین‌المللی پول قرار داشت. از شاخص‌های دیگری که نشان‌دهنده موفقیت برنامه تغییر واحد پول در این کشور است می‌توان به نرخ برابری پول جدید در مقابل دلار آمریکا اشاره کرد. در اکتبر سال ۱۹۹۶ هر ۱/۷۶ واحد هریونیا با یک دلار معاوضه می‌شد. این نرخ در نوامبر به ۱/۸۲ و در دسامبر به ۱/۸۸ رسید که فقط ۶/۵ درصد کاهش ارزش پول طی سه ماه بود. از نشانه‌های دیگر موفقیت این برنامه، افزایش سپرده‌های مدت‌دار خانوارها و شرکت‌ها نزد بانک‌ها به ترتیب به میزان ۳ و ۶ درصد ظرف دو هفته اول سپتامبر بود. در همین دوره، سپرده‌های یک ساله ۳۰ درصد رشد یافت.

۲-۱-۳- بلغارستان

بلغارستان پس از فروپاشی نظام سوسیالیستی چندین مرتبه سعی کرد برنامه تثبیت اقتصادی را اجرا کند که با شکست روبه‌رو شد. نتیجه آن این شد که در اواسط سال ۱۹۹۶ گرفتار بحران بانکی شدید و

پدیده تورم لجام گسیخته گردید. مجموع شرایط اقتصادی منجر به آشوب‌های اجتماعی - سیاسی گسترده‌ای شد به طوری که مقامات کشور به سختی توانستند خطر بروز یک انقلاب را از سر بگذرانند و انتخابات ریاست جمهوری را برگزار نمایند. آقای پیتر استویانو^۱ پس از برعهده گرفتن مقام ریاست جمهوری، استیو هانکه^۲ از دانشگاه جان هاپکینز را به عنوان مشاور اقتصادی خود برگزید. هانکه از جمله اقتصاددانانی است که برای حصول به اهداف برنامه تثبیت اقتصادی معتقد به استفاده از ترتیبات هیات پولی برای اداره کردن بانک مرکزی و اعمال سیاست‌های پولی انقباضی می‌باشد. شایان ذکر است پروفیسور هانکه، در سال ۱۹۹۱ پیشنهاد راه‌اندازی هیات پولی را به مقامات سیاسی بلغارستان ارائه کرده بود که با مخالفت آنان روبه‌رو شده بود.

نرخ رشد تورم کشور بلغارستان در ژانویه سال ۱۹۹۷ به عدد ۵۰۰ درصد رسیده بود و هنگامی که رییس جمهور جدید در مارس سال ۱۹۹۷ قدرت را به دست گرفت بالغ بر ۲۰۰۰ درصد شده بود. دلایل اصلی این رشد شتابان علاوه بر تزریق پول با هدف حمایت از نظام بانکی، تامین کسری بودجه دولت توسط بانک مرکزی و همچنین کاهش اعتماد عمومی به پول ملی و در نتیجه کاهش تقاضا برای پول ملی و دلاریزه شدن اقتصاد بود. در یک اقدام اولیه برای جلوگیری از تضعیف بیشتر پول ملی که از ۴۸۷ لو^۳ به ازای هر دلار به ۱۵۸۸ لو رسیده بود، بانک مرکزی اقدام به فروش ذخایر ارزی خود در بازار ارز کرد. در نتیجه این عمل، ذخایر ارزی کشور به شدت کاهش یافت و به دو ماه واردات محدود گردید. همزمان، به دلیل کاهش تولید و فرار از پرداخت مالیات، درآمدهای مالیاتی دولت از ۴۰ درصد تولید ناخالص داخلی به ۱۴/۷ درصد در فوریه سال ۱۹۹۷ تنزل پیدا کرد. در کنار این شرایط، بحران بانکی که از سال ۱۹۹۵ شروع شده بود در حال اوج گیری بود. در نوامبر سال ۱۹۹۶ یک هیات مذاکره‌کننده مقدماتی از صندوق بین‌المللی پول به بلغارستان رفت و با نمایندگان احزاب، اتحادیه‌های تجاری، روزنامه‌نگاران و دانشگاهیان این کشور دیدار کرد. هدف از این سفر آماده‌سازی افکار عمومی برای اعلام تشکیل هیات پولی به منظور کنترل بازار پول بود.

در اول جولای سال ۱۹۹۷ قانون تاسیس و نحوه فعالیت هیات پولی با همکاری پروفیسور هانکه، بخش حقوقی بانک مرکزی، وزارت دادگستری و نخست وزیر تهیه و تصویب شد. شایان ذکر است که نحوه

۱- Peter Stoyanov

۲- Steve Hanke

۳- Lev

کارکرد هیات پولی از کشوری به کشور دیگر متفاوت است. این تفاوت شامل چگونگی میخکوب کردن پول ملی در برابر ارزهای جهانروا، انتخاب لنگر ارزی، اصول اجرایی و ساختار سازمانی هیات پولی است. در بلغارستان داغ‌ترین بحث پیرامون انتخاب لنگر ارزی بود که در نهایت مارک آلمان برگزیده شد و بعد از تشکیل اتحادیه پولی اروپا به یورو تغییر یافت. در خصوص نرخ برابری نیز تصمیم گرفته شد هر یک مارک آلمان معادل ۱۰۰۰ لو تعریف شود. اداره‌های بانک مرکزی نیز به سه دسته، نشر، بانکی و نظارت بر عملیات بانکی محدود گردید و به منظور حفظ شفافیت در اطلاع‌رسانی هر اداره موظف شد گزارش ماهانه ارائه نماید. اداره نشر وظیفه نگهداری تمامی تعهدات پولی، اسکناس، مسکوک، سپرده‌های بانک‌ها نزد بانک مرکزی و سپرده‌های اداره بانکی را بر عهده گرفت. اداره بانکی موظف بود به اندازه تعهدات پولی، ارز خارجی و طلا نگهداری نماید تا بتواند برای حفظ نرخ ارز ثابت تعریف شده، به وقت مقتضی، بدهی‌ها را پوشش دهد.

برای کاهش فشارهای تورمی از اعتبارات صندوق بین‌المللی پول برای تامین مالی کسری بودجه دولت استفاده شد. همچنین حساب ذخیره مالی برای کمک به تامین مالی کوتاه‌مدت بودجه توسط بانک مرکزی ایجاد شد که تمام موجودی آن ارز خارجی بود.

در حوزه تقویت اعتماد عمومی نسبت به نظام بانکی، هیات مشاوره‌ای متشکل از نمایندگان صندوق بین‌المللی پول، اتحادیه اروپا و آژانس توسعه بین‌المللی ایالات متحده آمریکا برنامه تقویت نظارت بر عملیات بانکی را به پیش بردند. در نهایت، بزرگترین بانک دولتی تامین سرمایه مجدد شد و بقیه بانک‌های دولتی، خصوصی‌سازی گردید و فضای کار برای عملیات بانکی بهبود یافت. همچنین یک هیات مشاوره از صندوق بین‌المللی پول، بازنگری امور حسابداری را به انجام رساند.

مدیریت بدهی‌های داخلی یکی دیگر از چالش‌های اقتصاد بلغارستان بود. برای ساماندهی بدهی داخلی مقرر شد نقدینگی تحت کنترل درآید و تزریق پول تا زمانی که الزام آن اثبات نشده باشد، صورت نپذیرد. علاوه بر آن با انتشار اوراق قرضه خزانه‌داری نقدینگی اضافی اقتصاد جذب شود.

در نتیجه اقدامات فوق، نرخ رشد تولید ناخالص داخلی در بلغارستان در سال‌های ۱۹۹۸ و ۱۹۹۹ به ترتیب به ۴ و ۲/۳ درصد و رشد تورم به ۱۸/۸ و ۲/۶ درصد رسید که شرایط را برای اجرای برنامه تغییر واحد پول کشور آماده کرد.

بلغارستان در سال ۱۹۹۹ با حذف ۳ صفر از پول قدیم، پول جدید را به گردش انداخت. این اصلاح از دو جهت برای این کشور دارای اهمیت بود. نخست اصلاح سیستم واحد پول داخلی که در انجام وظایف خود به لحاظ تورم‌های مکرر ناتوان گردیده بود و دوم برداشتن گامی محکم در جهت پیوستن به واحد پول اروپایی یورو که هدف غایی مورد نظر این کشور بود.

در جریان تغییر واحد پول، نام پول بلغارستان تغییر نکرد و لو باقی ماند. لو از سال ۱۸۸۱ به عنوان پول ملی بلغارستان شناخته می‌شود و به معنی شیر است. واحد کوچکتر لو به نام استوتینکا^۱ می‌باشد و هر ۱۰۰ استوتینکا برابر یک لو است. تا سال ۲۰۰۷ که بلغارستان به اتحادیه اروپا پیوست، لو واحد پول این کشور باقی ماند و با تداوم فعالیت هیات پولی، نرخ برابری هر لو برابر با ۱/۹۵۵ یورو بود و پول این کشور صددرصد با ذخایر خارجی پوشش داده می‌شد. در سال ۲۰۰۷ با پیوستن بلغارستان به اتحادیه اروپا یک بار دیگر اقتصاد کشور شاهد انجام برنامه تغییر واحد پول و پذیرش یورو به عنوان پول ملی بود.

۲-۱-۴- تاجیکستان

تاجیکستان فقیرترین کشور در آسیای مرکزی بود و پس از فروپاشی شوروی سابق در سال ۱۹۹۱ گرفتار جنگ‌های داخلی شد که تا سال ۱۹۹۷ ادامه یافت. به محض برقراری صلح و برگزاری انتخابات و استقرار دولت جدید، برنامه اقتصادی دولت که شامل تثبیت اقتصاد کلان و اصلاحات ساختاری بود تحت نظارت صندوق بین‌المللی پول آغاز شد. برنامه مذکور شامل مجموعه اصلاحات ارضی، اصلاح ساختار بانکی، خصوصی‌سازی و اصلاحات مالی بود.

اگرچه متوسط رشد تولید ناخالص داخلی این کشور طی سال‌های ۲۰۰۴-۲۰۰۰ حدود ۸ درصد بود و نسبت به کشورهای همسایه (ازبکستان و ترکمنستان) وضعیت بهتری داشت لیکن از مشکلات عدیده‌ای نظیر عدم ثبات اقتصادی، بیکاری گسترده، حجم بالای بدهی خارجی و ضعف مدیریت رنج می‌برد. علاوه بر آن، وابستگی شدید اقتصاد این کشور به تولید و صادرات کتان، ثبات آن را آسیب‌پذیر کرده بود.

صندوق بین‌المللی پول در اکتبر سال ۲۰۰۰ مبلغ ۵۱ میلیون دلار کمک مالی بابت اجرای برنامه سه ساله کاهش فقر و امکانات رشد (PRGF) در اختیار این کشور قرار داد. همچنین برنامه تثبیت نظام مالی این کشور تحت نظارت مشترک صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی از سال ۲۰۰۰ آغاز شد.

بخش مالی تاجیکستان بسیار کوچک و تنها شامل بانک‌ها و موسسه‌ای به نام Keredit Invest (KI) می‌شود که مدیریت دارایی انجام می‌دهد. به طوریکه در سال ۲۰۰۷ این دو نهاد به ترتیب ۶۳ و ۳۴ درصد از دارایی‌های مالی را در تاجیکستان در اختیار داشتند و سهم باقی موسسات بسیار ناچیز بود.

سرفصل توصیه‌ها و برنامه‌های سازمان‌های ناظر برنامه تثبیت مالی در این کشور عبارت بود از:

در کوتاه مدت:

- تقویت چارچوب‌های نظارتی به منظور شناسایی ریسک‌های اعتباری در نظام بانکی و ایجاد اطمینان از اینکه در صورت وقوع، مقابله با آثار این‌گونه ریسک‌ها امکان‌پذیر است.
- تعیین تکلیف بدهی‌های بخش کتان به ویژه با توقف فعالیت موسسه KI در امور بازرگانی
- تقویت مدیریت و حاکمیت بانک مرکزی در بازار پولی به ویژه قانون انتصاب و عزل هیات عامل و چگونگی تعیین نرخ بهره توسط بانک مرکزی.
- تامین سرمایه مجدد بانک مرکزی به گونه‌ای که شامل تبدیل به اوراق بهادارسازی بدهی دولت بوده لیکن عملیات وام‌دهی بانک‌های تجاری را دربر نمی‌گرفت.
- تقویت چارچوب‌های قانونی برای اعطای مجوز تاسیس بانک به ویژه در بخش قوانین نظارتی
- تهیه قوانین ضد پولشویی
- استفاده از اوراق بهادار دولتی برای کمک به بازار اوراق و بهبود چارچوب بازار پول

در میان مدت:

- حذف مزایای حاصل از انحصار شرکت‌های بیمه دولتی
- تهیه قانون جدید برای خدمات بیمه، بیمه سپرده‌ها و دفترخانه‌ها

• راه‌اندازی سیستم تسویه ناخالص آنی (RTGS)^۱

در همان سال ۲۰۰۰ برنامه تغییر واحد پول تاجیکستان نیز تهیه شد و با پشتیبانی مالی صندوق بین‌المللی پول به مرحله اجرا درآمد. در واقع برنامه تثبیت اقتصادی و اصلاح پولی در این کشور همزمان صورت پذیرفت. یکی از دلایل عمده این امر، جدا شدن تاجیکستان از شوروی سابق و نیاز به معرفی واحد پول خاص آن بود تا برنامه جامع اقتصادی کشور را تکمیل نماید. به همین دلیل سومونی^۲ به عنوان واحد پول جدید این کشور در ۳۰ اکتبر سال ۲۰۰۰ معرفی و جایگزین روبل تاجیک شد. در این زمان هر یک سومونی برابر ۱۰۰۰ روبل تاجیک اعلام گردید. بدین ترتیب تاجیکستان همراه با حذف صفر اقدام به تغییر واحد پول خود نیز نمود. تا قبل از معرفی پول جدید، هر ۲۲۰۰ روبل تاجیک برابر با یک دلار بود. پس از انجام برنامه تغییر واحد پول نرخ برابری ۲/۵ سومونی به ازای یک دلار اعلام شد که نشان‌دهنده تضعیف پول ملی نیز می‌باشد. اتخاذ این سیاست نشان می‌دهد که مقامات تاجیک و حامیان آنان در صندوق بین‌المللی پول در پی گسترش صادرات و واقعی کردن ارزش پول ملی نیز بوده‌اند.

اسکناس این کشور در قطع‌های ۱ و ۵ و ۲۰ و ۵۰ و ۱۰۰ سومونی طراحی شد و هر سومونی به ۱۰۰ دایرام^۳ تقسیم شد که قطع‌های دایرام عبارت از ۱ و ۵ و ۲۰ و ۵۰ می‌باشد.

در نتیجه این اقدامات، نرخ تورم در سال‌های ۲۰۰۴ و ۲۰۰۵ یک رقمی شد لیکن در دو سال بعد از آن به ۲۰ درصد رسید. افزایش رشد تورم طی سال‌های اخیر ناشی از افزایش قیمت‌های جهانی گندم و انرژی، گسترش سریع حجم شبه پول توسط بانک مرکزی و تامین مالی بخش کتان بوده است.

۲-۲- افغانستان

کشور افغانستان در سال ۲۰۰۲ با حذف ۳ صفر از واحد پول خود، پول جدیدی را با نام افغانی جدید به گردش درآورد. مشکل عمده قبل از تغییر واحد پول در مبادلات افغانستان، شمارش تعداد برگ‌های اسکناس رد و بدل شده بود. علی‌رغم آن که بیشتر اسکناس‌های موجود ۱۰ هزار افغانی بود، اما به دلیل ارزش بسیار کم آن، در معاملات به حجم عظیمی از اسکناس نیاز بود. ناکارآمدی سیستم بانکی در این کشور نیز موجب شده بود تا عموم معاملات به صورت نقدی و توسط اسکناس صورت پذیرد. دولت

۱- Real Time Gross Settlement

۲- Somoni

۳- Diram

افغانستان در سال ۲۰۰۲ برای رفع مشکل موجود و فعال ساختن سیستم بانکی از یک سو و مشخص کردن حجم کل پول در گردش جهت فراهم آوردن امکان اجرای سیاست‌های پولی از سوی دیگر، اقدام به معرفی واحد پول جدید نمود.

شواهد حاکی از آن است که پول جدید در افغانستان علاوه بر تسهیلاتی که در تسویه مبادلات ایجاد نموده به لحاظ روانی نیز آثار مثبتی داشته است. قبل از این تغییر یک دلار آمریکا در برابر ۴۰ هزار افغانی مبادله می‌گردید در حالی که ۳۰ سال پیش از این نرخ برابری معادل ۱ دلار در برابر ۲۵ افغانی بوده است. پس از تغییر واحد پول این نرخ به حدود ۴۰ افغانی برابر یک دلار آمریکا رسید.

۲-۳- ترکیه

ترکیه در یک اقدام متهورانه در سال ۲۰۰۵، اقدام به حذف ۶ صفر از واحد پول خود نمود و لیر جدید ترکیه را به جریان انداخت. شرایط تورمی این کشور که از دهه ۱۹۷۰ آغاز شده بود، سبب گردیده بود برای بیان ارزش‌های پولی از میلیارد، تریلیون (هزار میلیارد) و یا حتی کوادریلیون (هزار هزار میلیارد) استفاده شود. در این فرآیند به تقاضای پول نقد جامعه از طریق چاپ اسکناس‌های درشت‌تر پاسخ داده می‌شد که از سال ۱۹۸۱ هر دو سال یک بار صورت می‌گرفت. لذا، ترکیه صاحب درشت‌ترین اسکناس دنیا یعنی ۲۰ میلیون لیر شد.

جدول شماره ۳- تعداد و ارزش هر قطع اسکناس در ترکیه در پایان دسامبر ۲۰۰۳

قطع (لیر)	تعداد (میلیون برگ)	درصد	ارزش (تریلیون لیر)	درصد
۲۰ میلیون	۴۲۷	۳۴/۲	۸۵۵۰	۸۰/۱
۱۰ میلیون	۱۳۰	۱۰/۴	۱۳۰۲	۱۲/۲
۵ میلیون	۹۷	۷/۸	۴۸۵	۴/۵
یک میلیون	۲۴۴	۱۹/۶	۲۴۴	۲/۳
۵۰۰ هزار	۱۴۶	۱۱/۷	۷۳	۰/۷
۲۵۰ هزار	۵۵	۴/۴	۱۴	۰/۱
سایر	۱۴۹	۱۱/۹	۷	۰/۱
جمع کل	۱۲۴۸	۱۰۰/۰	۱۰۶۷۵	۱۰۰/۰

ماخذ: بانک مرکزی ترکیه

با توجه به عدم توانایی واحد پول کشور در انجام وظایف خود از جمله محاسبات، نگهداری حساب‌ها، ثبت آمارها و تسویه نقدی معاملات، دولت ترکیه از اول ژانویه سال ۲۰۰۵ میلادی، واحد پول

خود را تغییر داد و اسکناس‌های جدید را به گردش درآورد. گزارش‌ها حاکی از آن است که به دنبال این تغییر، میزان تورم در ترکیه افزایش نیافت، بلکه رو به کاهش نیز نهاد. البته این واقعیت را نباید از نظر دور داشت که موفقیت برنامه اصلاح پولی در ترکیه مرهون نتایج حاصل از اجرای برنامه‌های تثبیت اقتصادی و اصلاح ساختار مالی است که زمینه مساعدی برای انجام آن فراهم کرده بود و شروع برنامه‌های مذکور به سال‌ها قبل از اعلام واحد پول جدید برمی‌گشت.

دولت ترکیه برای اولین بار پیشنهاد حذف صفر از پول کشور را در سال ۱۹۸۰ به پارلمان ارایه کرد. همزمان با آن، بسته اصلاحات اقتصادی خود را با معرفی برنامه توسعه براساس استراتژی‌های نوین از ۲۴ ژانویه ۱۹۸۰ آغاز کرد. سرفصل‌های کلی اصلاحات سال ۱۹۸۰ شامل برنامه‌های تعدیل اقتصادی، آزادسازی تجاری، کاهش ارزش پول ملی و حذف بسیاری از اختلالات اقتصادی (نظیر حذف یارانه‌ها و کنترل‌های قیمتی، آزادسازی حساب سرمایه، کاهش کنترل‌های صادراتی، افزایش جنبه پس‌اندازی ابزارهای مالی، حذف نظام چندنرخ ارز، امکان نگهداری به ارز بخشی از درآمد صادرکنندگان، کاهش تعرفه و حذف روش سهمیه بندی) بود.

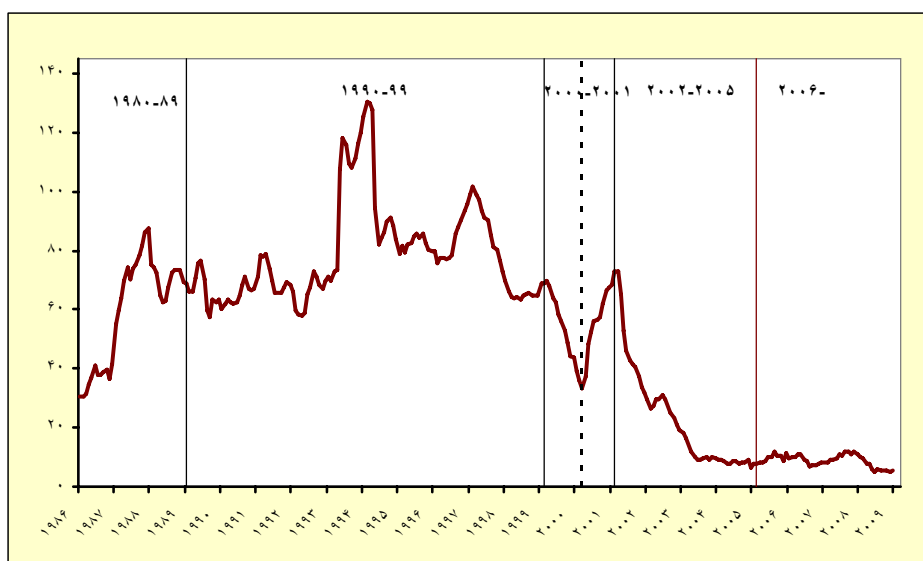
تا انتهای دهه ۱۹۸۰ سیاست‌های اقتصادی انبساطی دنبال شد که شامل افزایش دستمزدها در جبران نرخ تورم بالا بود. این امر موجب اجبار در تامین مالی اینگونه مخارج با استقراض از بخش عمومی گردید. محلی که قبلاً برای تامین هزینه بدهی‌های قابل توجه خارجی مورد استفاده قرار می‌گرفت و لذا روند تسویه بدهی‌های خارجی را با مشکل مواجه کرد. در اواخر دهه ۱۹۸۰، برنامه آزادسازی حساب سرمایه پس از معرفی نظام ارزی خزنده آغاز گردید. اگرچه هدف اصلی از اجرای این برنامه، همگرایی با بازار سرمایه بین‌المللی بود، لیکن هدف حاشیه‌ای آن استفاده از سرمایه‌های خارجی در جبران محدودیت‌های تامین مالی داخلی بود. در اثر این اقدامات، از سال ۱۹۸۹ رشد قیمت‌ها شتاب گرفت و تا انتهای دهه ۱۹۹۰، تورم مزمن را به بحث اصلی سیاست‌گذاران تبدیل کرد.

در دسامبر ۱۹۹۹، ترکیه برنامه جدید اقتصادی خود را طراحی کرد که هدف آن کاهش تورم و بازگرداندن اعتماد عمومی به پول ملی بود. این برنامه تحت نظارت صندوق بین‌المللی پول اجرا شد و در سه سال اول ۴ میلیارد دلار تحت قرارداد موافقت‌نامه پشتیبان از صندوق بین‌المللی پول وام دریافت شد. قرار بود در نتیجه اجرای برنامه، نرخ تورم ترکیه از ۷۰ درصد در پایان سال ۱۹۹۹ به ۲۵ درصد تا پایان سال ۲۰۰۰ و به عدد تک رقمی تا پایان سال ۲۰۰۲ برسد. بخش اصلی برنامه را انقباض مالی و ایجاد

تبادل در حساب جاری تشکیل داد. زیرا کسری شدید حساب جاری به مرکز مشکلات اقتصادی ترکیه تبدیل شده بود.

ترکیه برنامه کنترل تورم خود را نه تنها به منظور دستیابی به تثبیت اقتصادی بلکه به منظور فراهم آوردن زمینه مساعد جهت الحاق به اتحادیه اروپا دنبال می‌کرد. در نتیجه این برنامه، در سال ۲۰۰۰ تولید ناخالص داخلی ۷ درصد رشد یافت و کانال ۲۰ درصد برای تغییرات نرخ ارز تعیین شد. همچنین نرخ بهره کاهش یافت و نرخ رشد تورم سال ۲۰۰۰ نسبت به سال قبل کاهش پیدا کرد و جریان ورود سرمایه خارجی در اثر افزایش اعتماد سرمایه‌گذاران افزایش یافت. در سال ۲۰۰۱ و ۲۰۰۲ نیز برنامه تثبیت اقتصادی ترکیه با حمایت صندوق بین‌المللی پول دنبال شد. متعاقب آن در سال ۲۰۰۴ برای اولین بار از سال ۱۹۷۲، نرخ تورم ترکیه یک رقمی شد و زمینه مساعدی برای اجرای برنامه اصلاح پولی فراهم آورد. بدین ترتیب همراه با دستاوردهای حاصل از برنامه تثبیت اقتصادی، اعتبار مالی کشور در بازارهای بین‌المللی بهبود یافت.

نمودار شماره ۱ - تورم ترکیه (درصد)

Source: TURKSTAT

با آماده شدن زمینه مناسب برای اجرای برنامه اصلاح پولی، ترکیه در اول ژانویه سال ۲۰۰۵ اعلام کرد که پول ملی این کشور با حذف ۶ صفر به لیر جدید ترکیه تغییر یافته و اسکناس‌های جدید در قطع‌های ۱ و ۵ و ۱۰ و ۲۰ و ۵۰ و ۱۰۰ و مسکوکات قروش (به عنوان اضعاف لیر) در قطع‌های ۱ و ۵ و ۱۰ و ۲۵ و ۵۰ منتشر و هر لیر جدید معادل ۱۰۰ قروش تعریف شد. برای آرامش بخشیدن به افکار عمومی اعلام شد که شعب بانک‌ها حتی در تعطیلات کریسمس برای تعویض پول باز هستند. میزان تبدیل پول قدیم به جدید تا پایان مارس به ۷۱ درصد،

تا پایان ژوئن به ۸۶ درصد و تا پایان سپتامبر همان سال به ۹۳ درصد رسید. در نهایت، مبادله اسکناس‌ها و سکه‌ها تقریباً تا پایان فصل دوم سال ۲۰۰۵ پایان یافت. نباید این واقعیت را از نظر دور داشت که سرعت تبدیل پول قدیم به جدید مرهون برنامه‌های آماده‌سازی قبلی بود. به این ترتیب که از چند سال قبل، بانک مرکزی اقدام به انتشار اسکناس در قطع‌های درشت کرده بود، در نتیجه این امر، حجم اسکناس در گردش از حدود ۷ میلیارد برگ به کمی بیش از یک میلیارد برگ رسید و امکان جایگزینی سریع پول‌های جدید و قدیم را فراهم آورد.

با توجه به اینکه در اسکناس و مسکوک جدید کلمه «جدید» اضافه شده بود و این موضوع نمی‌توانست دوام داشته باشد، اقدامات آماده‌سازی برای مرحله دوم که شامل حذف کلمه «جدید» بود، از فوریه سال ۲۰۰۵ آغاز شد. این اقدامات شامل تعیین اندازه‌ها، ویژگی‌های سیستم‌های پردازشگر اسکناس و ابعاد خودپردازها بود که یک بار نیز قبل از این برای مرحله اول اصلاح پولی برای «لیر جدید» انجام شده بود. بنابراین مجدداً سیستم‌های پرداخت برای بکارگیری پول‌های بدون کلمه «جدید» مورد بازنگری قرار گرفت. ایجاد هماهنگی با دولت و نهادهای مالی داخلی و نهادهای بین‌المللی نیز جنبه دیگری از قضیه بود. زیرا طبق مقررات بین‌المللی، پول ملی هر کشور دارای کد خاص و تعریف شده‌ای است که هر تغییر جزئی در آن باید با اطلاع مجامع جهانی صورت پذیرد.

در مرحله دوم یک لیر فقط به صورت سکه ضرب گردید و اسکناس ۵۰۰ لیر به مجموعه اسکناس‌ها افزوده شد. در این مرحله، که از اول ژانویه ۲۰۰۹ به مرحله اجرا درآمد، اسکناس‌های لیر ترکیه با طرح‌های جدید، اندازه‌های تعدیل شده و مشخصات امنیتی پیشرفته وارد چرخه شدند. بدین ترتیب، اسکناس‌هایی که از اول ژانویه ۲۰۰۵ با عبارت «جدید» چاپ شده بودند به تدریج از جریان خارج شدند.

هنگامی که ترکیه در سال ۲۰۰۵ برنامه اصلاح پولی را آغاز کرد همزمان مذاکره جهت پیوستن به اتحادیه اروپا را نیز پیش می‌برد. دولت ترکیه با حذف صفر از پول ملی دو منظور را دنبال کرد. یکی بهبود شرایط نظام پرداخت‌ها و تسهیل فرآیند تسویه مبادلات در حوزه اقتصاد و دیگری استفاده از آثار روانی مثبت این عمل بر افکار عمومی جامعه. زیرا، یک واحد «لیر جدید» کم و بیش با یک واحد پول حوزه کشورهای پیشرفته مانند یورو و دلار آمریکا برابر بود که این امر با توجه به نرخ‌های برابری قبلی، برای شهروندان ترک بار روانی مثبت به ارمغان آورد. مضافاً اینکه قیمت‌ها در نظام پولی جدید دامنه معقول و محدودی به خود گرفت و برای برخی اقلام جزئی دیگر لازم نبود از عبارت‌های میلیونی و میلیاردی استفاده شود.

با توجه به اینکه نرخ تورم ترکیه از بعد از اجرای برنامه اصلاح پولی در سطوح پایین باقی مانده، نشان از موفقیت برنامه مذکور تا کنون دارد. در این زمینه، مسئولان علاوه بر اتخاذ سیاست‌های پولی و مالی متناسب در راستای حفظ سطح پایین تورم، اقداماتی را نیز در جهت اطلاع‌رسانی عمومی انجام دادند تا مانع از این شوند که با تغییر واحد پول، مبالغ جزئی به ارقام بالا گرد شود و از این محل موجب بروز این فکر در جامعه شود که برنامه رفرم تورم‌زا می‌باشد. زیرا این موضوع می‌توانست انتظارات تورمی جامعه را در مسیر رشد قیمت‌ها تغییر دهد. در این مورد، بانک مرکزی با همکاری دانشگاه‌ها و موسسات آموزشی از مدت‌ها قبل از انجام برنامه رفرم، پرسشنامه‌هایی را تهیه و بین اقشار مختلف جامعه توزیع کرد و براساس نتایج به دست آمده، میزان اطلاعات افراد را ارزیابی و بر اساس آن برنامه‌های آموزشی را از طریق رسانه‌های جمعی، مطبوعات و حتی استفاده از هنرمندان و ورزشکاران محبوب جامعه ارایه کردند. در نتیجه، آمادگی جامعه برای اجرای برنامه را به حداکثر رسانده و سپس اقدام به تغییر واحد پول نمودند.

در بررسی تجربه ترکیه می‌توان به این حقیقت اذعان داشت که این کشور موفقیت خود در اجرای برنامه اصلاح پولی را از یک سو به نتایج مثبت حاصل از برنامه‌های تثبیت اقتصادی با پشتیبانی سازمان‌های بین‌المللی مرهون است و از طرف دیگر، هوشیاری دولتمردان در استفاده از فرصت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی ایجاد شده کمک شایانی به پیشبرد برنامه مذکور کرد.

۳- الزامات اجرای اصلاح پولی در ایران

۳-۱- مختصری از تاریخچه اسکناس و سکه در جهان و ایران

در عهد کهن در جوامع مختلف برخی کالاهای خاص دارای ارزشی بیش از بقیه بودند که به همین سبب به عنوان معادل‌های پول در مبادلات مورد استفاده قرار می‌گرفتند. به‌عنوان مثال، این کالای با ارزش در یونان قدیم، گاو نر، در سریلانکا فیل و در برونئی جمجمه انسان بود. با پیشرفت تمدن بشری به تدریج فلزات و اشیای زینتی و از جمله طلا و نقره به عنوان معادل‌های پول به کار گرفته شدند و به دنبال آن، برای اولین بار در «لیدی» (آسیای صغیر)، سکه ضرب شد.

اولین سکه ایرانی در زمان داریوش و از جنس طلا ضرب شد که نویسندگان یونانی آن را به نام خود داریوش، «دریکاس» می‌نامند. پس از ضرب سکه سالیان طولانی سپری شد تا بشر به فکر استفاده از اسکناس افتاد.

چینی‌ها اولین کسانی بودند که در اواسط قرن دهم میلادی ابزار مبادله‌ای شبیه به اسکناس ابداع کردند و نام آنرا چاو گذاشتند ولی اولین اسکناس به شکل امروزی، در ۵ ژانویه سال ۱۶۹۱ میلادی در بانک استکهلم چاپ شد و هم اکنون در موزه این بانک نگهداری می‌شود. این ابتکار بعدها در سایر کشورهای دنیا هم متداول شد و اسکناس‌های کاغذی جای سکه را گرفتند. در اواخر قرن هفتم هجری (اواخر قرن ۱۳ میلادی)، خالی شدن خزانه کیخاتو - ایلخان مغول در ایران - فکر او و وزیرش صدر جهان را به خود مشغول کرده بود. عزالدین مظفر از نزدیکان صدر جهان که از وجود پول کاغذی در چین خبر داشت، به کیخاتو پیشنهاد داد که پول کاغذی را در ایران رواج دهد. وی نیز دستور داد که مردم زر و سیم را به «چاوخانه» تحویل دهند و به جای آن پول کاغذی «چاوه» بگیرند. این دستور باعث ناراحتی شدید مردم شد که لغو این فرمان را به دنبال داشت. به این ترتیب، انتشار اولین پول کاغذی ایرانی بدون اینکه جریان کامل پیدا کند متوقف شد.

اسکناس در زبان فرانسه Assignas نامیده می‌شود که به معنی تضمین پرداخت وجه از طرف دولت است. روس‌ها به آن آسی‌گناف می‌گفته‌اند که این کلمه در زمان حکومت فتحعلی شاه قاجار در ایران به صورت اسکناس در آمد. اما اولین اسکناس رسمی ایران توسط بانک شاهنشاهی ایران، طبق فصل سوم امتیازنامه رویتر (۱۸۸۹ میلادی مطابق با ۱۲۶۸ شمسی) که حق انحصاری نشر اسکناس به آن اعطا شده بود، انتشار یافت. این اسکناس‌ها در ابتدا چندان مورد اقبال عمومی قرار نگرفت. به منظور اعتبار بخشی به آن، دولت انگلستان اسکناس‌های دولت شاهنشاهی را تضمین کرد و از سوی دیگر مجلس شورای ملی با تصویب قانونی استفاده از اسکناس‌های دولت شاهنشاهی را اجباری کرد. بانک شاهنشاهی تا سال ۱۳۰۹ هجری شمسی به فعالیت خود در زمینه نشر اسکناس ادامه داد. در این سال، امتیاز حق انحصاری نشر اسکناس، به مبلغ ۲۰۰ هزار لیره انگلیس توسط دولت ایران خریداری شد و به بانک ملی ایران واگذار گردید و اولین اسکناس بانک ملی در اول فروردین ماه سال ۱۳۱۱ منتشر شد.

بانک ملی تا سال ۱۳۳۹ اقدام به نشر اسکناس کرد ولی در آن سال با تأسیس بانک مرکزی حق انحصاری نشر اسکناس به بانک مرکزی محول شد. شایان ذکر است چاپ اسکناس تا سال ۱۳۶۲ در خارج از کشور (عمدتاً در انگلستان) و به سفارش ایران انجام می‌شد و از آن سال عملیات چاپ اسکناس به داخل کشور انتقال یافت. تا سال ۱۳۸۱، کاغذ اسکناس به طور کامل از خارج از کشور وارد می‌شد که با تأسیس کارخانه تولید کاغذ اوراق بهادار، تمامی اسکناس‌ها روی کاغذ ایرانی به چاپ می‌رسد.

قدیمی‌ترین اسکناس شناخته شده در ایران، اسکناس یک درهمی، منقش به لا اله الا الله و محمد رسول الله می‌باشد که در زمان فرمانروایی کی‌تون مغول به سال ۶۹۳ هجری قمری در تبریز به چاپ رسیده و به نام چاو مبارک موسوم بوده است.

اولین بانکی که اسکناس‌های ایران را چاپ می‌کرد بانک جدید شرق بود که مرکزش در لندن قرار داشت و در آسیا عملیات بانکی انجام می‌داد. اسکناس‌های چاپ شده توسط این بانک در بانک بازرگانی ایران انتشار می‌یافت. مبلغ این اسکناس‌ها از ۵ قران به بالا بوده است.

در سال ۱۲۶۷ هجری قمری امتیاز نشر اسکناس از بانک جدید شرق به بانک شاهی انتقال یافت. بانک شاهی حق انتشار اسکناس یعنی توزیع آن را داشته و چاپ توسط بانک جدید شرق صورت می‌گرفته و سیاست‌های پولی نیز بر عهده همین بانک بود.

در سال ۱۲۵۸ هجری شمسی، نمایندگان نخستین مجلس شورای ملی خواستار تاسیس بانک ملی شدند. پس از گذشت هشت سال در سال ۱۳۰۶ شمسی، تاسیس بانک ملی به تصویب رسید و در ۱۷ شهریور ۱۳۰۷، این بانک شروع به کار کرد. از جمله سیاست‌های اصلی بانک ملی، خارج ساختن کنترل اقتصاد پولی ایران از دست خارجی‌ها بود.

سال ۱۳۱۰ شمسی اسکناس‌های چاپ شده قبلی از جریان خارج شدند و به موجب ماده ۵ قانون اصلاح (قانون واحد و مقیاس پول) حق انحصاری انتشار اسکناس به مدت ۱۰ سال به بانک ملی واگذار شد. از آن پس تعیین طرح، مبلغ، نوع اسکناس و تعداد آنها بر عهده بانک ملی قرار داشت ولی اسکناس‌ها در لندن چاپ می‌شد. نشر اسکناس از سال ۱۳۳۹ از بانک ملی به بانک مرکزی سپرده شد.

سازمان تولید اسکناس از سال ۱۳۵۱ تاسیس و طرح تاسیس چاپخانه‌ای برای چاپ اسکناس تهیه شد. در سال ۱۳۶۱ ساختمان چاپ اسکناس تکمیل و چاپ اسکناس به صورت آزمایشی با چاپ اسکناس‌های ۲۰۰ ریالی بطور رسمی در ایران آغاز شد.

در سال ۱۳۶۷ با راه اندازی دو خط تولید دیگر، خط تولید اسکناس به ۴ واحد رسید و از آن پس تاکنون تمامی اسکناس‌های جمهوری اسلامی ایران در داخل کشور چاپ می‌شود.

در سال ۱۳۶۸ با توجه به واردات کاغذهای مورد نیاز از خارج، طرح ساخت کارخانه تولید کاغذ اسناد بهادر مطرح شد. در سال ۱۳۷۶ عملیات اجرایی پروژه کارخانه تولید کاغذ اسناد بهادر آغاز شد.

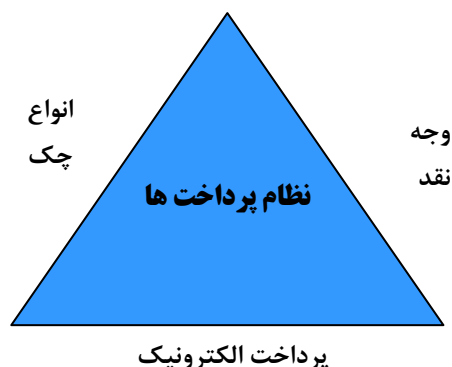
در سال ۱۳۸۱ این کارخانه پس از پشت سر گذاردن تولیدات آزمایشی به بهره‌برداری کامل رسید و اکنون تمامی مراحل تهیه و تولید اسکناس در داخل کشور انجام می‌شود.

۳-۲- تصویری از وضعیت موجود

در سال ۱۳۰۸، واحد پول ایران به طور رسمی ریال تعیین گردید. از آن زمان تاکنون این واحد پولی تحولات عمده‌ای را تجربه نموده است. در سال ۱۳۵۰، شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی به قیمت ثابت سال ۱۳۸۳ برابر با ۰/۴ بوده که در پایان سال ۱۳۸۷ به ۱۸۳/۳ رسیده است. به عبارت دیگر شاخص مزبور طی مدت ۳۷ سال، ۴۵۸ برابر شده است. بدین ترتیب، اسکناس ۱۰ هزار ریالی سال ۱۳۸۷ معادل ۲۲ ریال سال ۱۳۵۰ قدرت خرید دارد. طبق این قیاس، اسکناس ۴۵۸۰ هزار ریالی می‌تواند هم‌تراز اسکناس ۱۰ هزار ریالی سال ۱۳۵۰ باشد. این شرایط موجب گردیده که اسکناس‌های با مبالغ کوچک و سکه‌های فلزی تقریباً از جریان مبادله خارج شده و سرانه اسکناس که در سال ۱۳۵۶ معادل ۱۸ برگ بود در پایان سال ۱۳۸۷ به ۱۰۶ برگ افزایش یابد. علاوه بر این، مشکلات ناشی از کاهش قدرت خرید ارزش‌های اسمی اسکناس‌های رایج را می‌توان در حوزه‌های زیر تقسیم‌بندی کرد:

الف- رایج شدن استفاده از چک پول

طبق بند (ب) ماده ۱۰ قانون پولی و بانکی کشور، یکی از اهداف بانک مرکزی تسهیل مبادلات بازرگانی است که مهم‌ترین پیش‌نیاز آن برخورداری از نظام پرداخت جامع و کارآمد می‌باشد. نظام پرداخت‌ها دارای ساختاری سه وجهی شامل ابزارهای پرداخت الکترونیک، انواع چک و پول است.

ناکارآمدی هر رکن این ساختار، موجب انتقال مبادلات به رکن دیگر می‌گردد. برای مثال، هنگامی که قطع اسکناس در جریان جوابگوی نیازهای مبادلاتی جامعه نباشد، استفاده از انواع چک رواج می‌یابد؛

اتفاقی که در ایران رخ داد و در غیاب نظام پرداخت الکترونیک معضل مذکور را تشدید کرد. از طرف دیگر، تنگناهای قانونی برای چاپ اسکناس درشت‌تر موجب رواج روزافزون چک‌های بانکی و جایگزین شدن آنها به جای اسکناس در مبادلات و مخدوش شدن حق انحصاری بانک مرکزی در انتشار اسکناس گردید. زیرا بانک‌ها نیز از طریق انتشار چک، مبادرت به خلق پول نمودند که این امر در سیاستگذاری‌های کلان اقتصادی بانک مرکزی اخلاص ایجاد کرده بود. بدین ترتیب که، چک‌های منتشره توسط بانک‌ها به جهت عدم مسدود شدن منابع بانک‌ها به ازای آن، منجر به خلق پول جدید می‌شد، بدین معنی که از یک طرف از حساب سپرده اشخاص نزد بانک‌ها به میزان چک پول کاسته شده و از طرفی از قدرت اعتباری بانک‌ها به میزان موصوف کاسته نمی‌شد.

چک‌های بانکی به دلیل بی‌نام بودن، در مبادلات روزانه مردم قابلیت انتقال به غیر در خارج از شبکه بانکی را دارا بود و به عنوان جایگزین اسکناس در مبادلات به کار گرفته می‌شد. گرچه طبق مقررات ناظر بر نحوه استفاده از چک‌های بانکی، فرد دریافت‌کننده چک موظف بود در شعبه بانک به محض دریافت آن را امضا نموده و در هنگام انتقال به شخص ثالث، امضای دوم توسط دارنده انجام و سپس چک جهت نقد شدن به بانک انتقال داده شود. لیکن در عمل به دلیل عدم الزام مشتری به امضای چک توسط بانک‌ها و عدم انتقال این چک‌ها به بانک و استفاده مجدد در مبادلات، معادل چک‌های در جریان خلق پول صورت می‌گرفت. این امر علاوه بر تعارض با مقررات موجود، در سیاستگذاری‌های بانک مرکزی نیز اخلاص ایجاد کرده بود.

طبق بخشنامه بانک مرکزی، انتشار چک‌های بانکی از سوی بانک‌ها حداکثر برابر نسبت مانده مجاز چک پول‌های صادره بود که این نسبت برای هر بانک حداکثر ۴۰ درصد تعیین شده بود^۱؛ لیکن به دلیل عدم تطابق قطع اسکناس با نیازهای مبادلاتی جامعه، این نسبت در اکثر موارد رعایت نمی‌شد

هنگامی که بانک‌ها منابع کافی برای تسویه چک‌های بانکی نداشتند از منابع بانک مرکزی استفاده می‌کردند که در واقع بدهی بانک‌ها به بانک مرکزی بود لذا از این منظر به‌ویژه در روزهای پایانی ماه، موجب گسترش پایه پولی و افزایش نقدینگی می‌شد که اجرای سیاست‌های پولی در زمینه کنترل نقدینگی را با مشکل مواجه می‌ساخت.

۱- موضوع بخشنامه م/ب/۱۳۸۲ مورخ ۱۳۶۱/۶/۸ مدیریت کل نظارت بر بانک‌ها و موسسات اعتباری

گسترش کاربرد چک‌های بانکی علی‌رغم مشکلاتی که ایجاد کرده بود، به دلیل عدم تناسب مبلغ اسمی اسکناس‌های منتشره با نیاز جامعه و استفاده از این ابزار غیرقابل اجتناب شده بود. شایان ذکر است بخشی از فرآیند رواج چک پول‌ها در اختیار شبکه بانکی و بخشی نیز به دلیل رفتار استفاده‌کنندگان چک‌ها (ناشی از عملکرد نظارتی و اجرایی بانک‌ها) بود و موجب بروز آثار انبساطی در ضریب فزاینده نقدینگی و پایه پولی می‌گردید.

به منظور کاستن از آثار چک پول بانک‌ها، هیات وزیران در جلسه ۱۳۸۶/۱۲/۸ بنا به پیشنهاد بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران تصویب نمود از ابتدای سال ۱۳۸۷:

۱- بانک مرکزی نسبت به تحویل ایران چک به بانک‌ها در قبال وصول ۱۰۰ درصد مبلغ ریالی اقدام نماید.

۲- عملیات طراحی و چاپ ایران چک توسط بانک مرکزی انجام شود.

۳- هزینه‌های طراحی، چاپ و انتشار ایران چک توسط بانک مرکزی تامین و پرداخت شود.

در واقع بانک مرکزی به عنوان یک راهکار آنی برای رفع مشکلات برآمده از رواج ایران چک بانک‌های تجاری، تصمیم به انتشار ایران چک‌های بانک مرکزی و جایگزینی آنها به جای ایران چک‌ها و چک پول‌های صادر شده توسط بانک‌ها گرفت و در مرداد ۱۳۸۷ ایران چک‌های خود را به بانک‌ها عرضه نمود.

اگرچه با انتشار ایران چک‌های بانک مرکزی مشکلات مترتب بر ایران چک بانک‌ها مرتفع شد لیکن مسایل حقوقی ناظر بر ایران چک‌های بانک مرکزی چالش جدیدی ایجاد کرده است. برای مثال، ایران چک در هیچ یک از انواع چک تعریف شده در ماده یک قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ و اصلاحات و الحاقات بعدی آن، مصوب ۸۲/۶/۲ طبقه‌بندی نمی‌شود. بنابراین، باتوجه به اینکه از ابتدا به ایران چک بانک مرکزی به عنوان راهکار موقت و کوتاه مدت نگریسته می‌شد، لازم است هرچه سریع‌تر برای رفع مسایل به وجود آمده، نسبت به جایگزین کردن ایران چک‌های بانک مرکزی با اسکناس در قطع‌های مشابه اقدام شود. در واقع، ایران چک‌های بانک مرکزی رسالت خود را هم در زمینه حل مسایل ایران چک بانک‌ها و هم در خصوص اثبات این ادعا که چاپ اسکناس درشت لزوماً تورم‌زا نبوده و فقط جایگزین اسکناس خرد است، به انجام رسانده است.

ب - هزینه‌های چاپ و امحای اسکناس

عدم انتشار اسکناس با مبالغ اسمی بالاتر از سال ۱۳۵۰ (سال انتشار اسکناس ۱۰ هزارریالی) تا ۱۳۸۲ (انتشار اسکناس ۲۰ هزار ریالی) سبب گردید تعداد برگ اسکناس در جریان افزایش یابد و حتی انتشار اسکناس ۲۰ هزار ریالی نتوانست مانع رشد فزاینده آن گردد. به طوری که در پایان سال ۱۳۸۶، تعداد برگ اسکناس در جریان بالغ بر هشت میلیارد برگ شد و سرانه اسکناس را به ۱۱۴ برگ رساند. در حالیکه سرانه اسکناس در سال ۱۳۵۶ معادل ۱۸ برگ بود. با چاپ اسکناس‌های ۵۰ هزار ریالی از اواخر سال ۱۳۸۵، به تدریج از رشد تعداد برگ اسکناس منتشره کاسته شد و این امر موجب کاهش سرانه برگ اسکناس در پایان سال ۱۳۸۶ گردید. با انتشار ایران‌چک‌های بانک مرکزی در سال ۱۳۸۷ و به دلیل ارزش اسمی بالای ایران‌چک‌های بانک مرکزی (۵۰۰ و ۱۰۰۰ هزار ریال) در مقایسه با قطع‌های اسکناس موجود، این امکان فراهم گردید تا با انتشار تنها ۱۸۰/۳ میلیون برگ ایران‌چک، ضمن پاسخگویی به تقاضای پول نقد جامعه، تعداد برگ‌های اسکناس منتشره تا پایان سال ۱۳۸۷ نسبت به پایان سال ۱۳۸۶ به میزان قابل توجهی (۴۰۰/۶ میلیون برگ) کاهش یابد که این امر موجب کاهش سرانه برگ اسکناس به ۱۰۶ برگ گردید (جدول شماره ۴). درجدول شماره ۵ سرانه اسکناس برخی از کشورها جهت مقایسه آمده است.^۱

جدول شماره ۴- برگ اسکناس در جریان

سال	تعداد (میلیون برگ)	مبلغ (میلیارد ریال)	جمعیت (میلیون نفر)	سرانه اسکناس در گردش
۱۳۵۰	۲۷۷	۶۳	۲۹/۲	۹/۴
۱۳۵۵	۵۵۹	۳۲۴	۳۳/۷	۱۶/۶
۱۳۶۰	۲،۰۱۶	۱،۵۳۸	۴۰/۸	۴۹/۴
۱۳۶۵	۳،۹۵۸	۲،۷۴۱	۴۹/۴	۸۰/۱
۱۳۷۰	۵،۱۷۴	۴۹۶۸	۵۵/۸	۹۲/۷
۱۳۷۵	۶،۲۳۲	۱۴،۱۳۹	۶۰	۱۰۳/۹
۱۳۸۰	۶،۵۶۵	۳۱،۵۰۰	۶۴/۶	۱۰۱/۶
۱۳۸۵	۸،۰۴۵	۶۷،۴۹۷	۷۰/۴	۱۱۴/۳
۱۳۸۶	۸۱۲۰	۸۸۴۸۹	۷۱/۵	۱۱۳/۶

۱- منبع جداول ۴ و ۵: اداره نشر اسکناس و خزانه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران

جدول شماره ۵- سرانه اسکناس در برخی کشورها

۳۶	سوئیس	۲۹	مجارستان	۱۳	ترکیه
۴۱	استرالیا	۳۰	چک	۱۸	مکزیک
۵۹	امارات	۳۴	انگلستان	۱۹	اردن

براساس اطلاعات اداره نشر اسکناس و خزانه بانک مرکزی، با توجه به ۸ میلیارد برگ اسکناس در جریان و عمر متوسط ۵ ساله اسکناس، باید سالانه ۱/۶ میلیارد برگ اسکناس فرسوده از جریان خارج گردد. در حال حاضر، سالانه حدود ۶۰۰ تا ۷۰۰ میلیون برگ اسکناس امحا می‌شود. (یک میلیون برگ معادل ۱/۵ تن).

ج - هزینه‌های ناشی از افزایش جرم و بزه

حمل و انتقال حجم بالا از اسکناس همواره خطرات ناشی از سرقت و بزهکاری را در اماکن مختلف به ویژه بانک‌ها گسترش داده و گاه تلفات جانی غیرقابل جبرانی را نیز به جامعه تحمیل نموده است. علاوه بر این، بخش قابل توجهی از دعاوی حقوقی در مراجع قضایی کشور در خصوص چک‌های مجعولی می‌باشد که در بسیاری از موارد به علت سختی مبادلات نقدی جایگزین وجه نقد گردیده‌اند.

د - مشکلات ناشی از ثبت ارقام درشت و افزایش احتمال ایجاد خطا

کاهش ارزش پول به عنوان واحد شمارش و افزایش تعداد واحدهای پولی برای بیان ارزش کالاها و خدمات، از یک سو ثبت اطلاعات در قالب ارزش‌های پولی را دشوار نموده و از سوی دیگر درک و هضم ارقام نجومی را برای افراد مشکل می‌سازد. در عین حال نگهداری حساب‌ها و انجام محاسبات با چنین ارقامی مشکلات خاص خود را داشته و میزان خطاها را افزایش می‌دهد. علاوه بر موارد فوق، عدم انتشار قطع‌های مناسب پولی، مشکلات متعدد دیگری نیز به شرح زیر در پی خواهد داشت.

(۱) افزایش هزینه‌های مربوط به سرمایه‌گذاری در زمینه خرید ماشین‌های تفکیک اسکناس، دستگاه‌های پول‌شمار و دستگاه‌های خودپرداز.

(۲) افزایش هزینه‌های مربوط به حمل و نقل اسکناس و نیز هزینه‌های بیمه و اسکورت.

(۳) توسعه فضای خزائن بانک مرکزی و بانک‌ها که ارتباط مستقیم با حجم برگ اسکناس دارد.

۴) اتلاف وقت مراجعان در صف باجه بانک‌ها و دستگاه‌های خودپرداز.

۵) شمارش نکردن صحیح اسکناس موجب عدم اطمینان و مشاجره مراجعان با بانک‌ها می‌گردد.

۳-۳- راه‌حل‌های ممکن

به منظور رفع مشکلات مترتب بر نظام پرداخت‌های کشور، نه تنها باید هر یک از ارکان سه وجهی نظام پرداخت که قبل از این به آن اشاره شد به‌هنگام شده و با نیازهای مبادلات روزمره هماهنگ گردد، بلکه لازم است ارتباط و انطباق درونی آنان نیز حفظ شود. در این راستا، اولین گام، تقویت نظام پرداخت‌های الکترونیک کشور است زیرا نسبت به دو وجه دیگر جوان‌تر بوده و متناسب با تحولات جهانی رشد نکرده است. هم‌اکنون پرداخت‌های الکترونیک عمدتاً به استفاده از دستگاه‌های خودپرداز محدود شده است. هر چند استفاده از کارت‌های بانکی در پایانه‌های فروش نیز طی سال‌های اخیر رشد قابل توجهی داشته، با گسترش پرداخت‌های الکترونیک انتظار می‌رود کارت‌های بدهی و اعتباری بخشی از بار اسکناس و ایران چک را در نظام پرداخت عهده‌دار گردد.

۳-۳-۱- گسترش بانکداری الکترونیک

باتوجه به مطالبی که در فوق عنوان شد، گسترش بانکداری الکترونیک یکی از اصلی‌ترین راهکارهای تقویت و بهبود نظام پرداخت‌های کشور است که نیل به آن نیاز به تغییر رفتار مردم و «مدیریت تغییر» در سطح ملی دارد. در حال حاضر، ابزارهای سنتی با وجود در بر داشتن هزینه‌های زیاد در سطح ملی، برای استفاده کم‌هزینه هستند. به طوری که تنها برای چک‌ها در برخی موارد کارمزد دریافت می‌شود. این امر تمایل به تغییر رفتار عموم برای استفاده از ابزارهای نوین را کاهش داده است. از طرف دیگر، ابزارهای تشویقی برای استفاده از ابزارهای پرداخت الکترونیک محدود و ناکافی است و این ابزارها در مقایسه با اسکناس و ایران چک که عموم جامعه بدان‌ها عادت کرده‌اند، همچنان به عنوان ابزارهای غریبه و لوکس تلقی می‌شوند. همچنین درخصوص فرهنگ‌سازی و آموزش جامعه برای گسترش استفاده از ابزارهای پرداخت الکترونیک هنوز اقداماتی در سطح ملی به عمل نیامده و فعالیت‌های موجود نیز به صورت پراکنده و موردی انجام شده است. در سطح راهبردی، لازم است بانک‌ها نقش فعال‌تری برای تشویق عموم به استفاده از ابزارهای الکترونیک پرداخت ایفا نمایند. مضافاً اینکه باید زیرساخت‌های مخابراتی و کیفیت خدمت‌رسانی مخابرات به عنوان مهمترین نگرانی توسعه شبکه‌های پرداخت الکترونیک به عنوان گلوگاهی نفس‌گیر مورد توجه قرار گرفته و تقویت شود.

وضعیت شبکه پرداخت الکترونیک کشور طی سال‌های اخیر به شرح جدول زیر بوده است:

جدول شماره ۶- حجم مبادلات در شبکه پرداخت الکترونیک

تعداد به ازای یک میلیون نفر				تعداد				مقطع زمانی
پایانه‌های شعب	پایانه‌های فروش	خودپردازها	کارت‌بانک‌ها	پایانه‌های شعب	پایانه‌های فروش	خودپردازها	کارت‌بانک‌ها	
۱۱۰	۲۶۷	۴۲	۱۱۰،۹۰۴	۷،۵۲۲	۱۸،۲۳۷	۲،۸۶۴	۷،۵۷۹،۷۵۷	پایان سال ۱۳۸۳
۱۶۲	۹۸۸	۶۴	۱۹۴،۷۱۹	۱۱،۲۶۸	۶۸،۵۳۲	۴،۴۵۸	۱۳،۵۱۱،۵۲۹	پایان سال ۱۳۸۴
۲۲۳	۲،۷۳۴	۱۰۶	۳۳۲،۴۶۷	۱۵،۶۹۲	۱۹۲،۷۶۵	۷،۴۶۸	۲۳،۴۳۷،۶۰۱	پایان سال ۱۳۸۵
۳۰۳	۵،۹۷۱	۱۳۹	۵۳۹،۵۲۵	۲۱،۷۰۷	۴۲۷،۰۸۲	۹،۹۱۷	۳۸،۵۹۳،۲۸۳	پایان سال ۱۳۸۶
۳۷۳	۱۰،۵۲۵	۱۷۹	۸۲۷،۷۰۷	۲۷،۰۴۸	۷۶۳،۹۳۸	۱۲،۹۵۹	۶۰،۰۷۸،۲۷۱	پایان سال ۱۳۸۷
۴۱۳	۱۳،۲۷۵	۲۰۷	۱،۰۳۴،۸۱۲	۳۰،۲۵۹	۹۷۲،۹۶۰	۱۵،۱۶۵	۷۵،۸۴۶،۸۴۴	پایان آبان ۱۳۸۸
۴۷،۵	۲۷۰،۱	۵۳،۳	۷۵،۶	۴۹،۸	۲۷۵،۸	۵۵،۷	۷۸،۳	رشد سالانه ۸۴
۳۷،۱	۱۷۶،۹	۶۴،۹	۷۰،۷	۳۹،۳	۱۸۱،۳	۶۷،۵	۷۳،۵	رشد سالانه ۸۵
۳۶،۳	۱۱۸،۳	۳۰،۹	۶۲،۳	۳۸،۳	۱۲۱،۶	۳۲،۸	۶۴،۷	رشد سالانه ۸۶
۲۲،۸	۷۶،۳	۲۸،۸	۵۳،۴	۲۴،۶	۷۸،۹	۳۰،۷	۵۵،۷	رشد سالانه ۸۷
۱۰،۸	۲۶،۱	۱۵،۹	۲۵،۰	۱۱،۹	۲۷،۴	۱۷،۰	۲۶،۲	رشد هشت ماهه اول ۸۸

به منظور رفع مشکلات موجود و زمینه‌سازی مناسب برای گسترش پرداخت الکترونیک،

راهکارهای زیر مد نظر است:

۱- تغییر ساختار فعلی پرداخت کارتی و تاکید بانک‌ها بر صدور کارت‌های اعتباری و اقدام وسیع

بانک‌ها در صدور کارت اعتباری غیرنقدی به جای کارت‌های برداشت نقدی.

۲- گسترش روش خرید کالا و خدمات به روش الکترونیک برای دارنده کارت اعتباری.

۳- ایجاد مزیت رقابتی برای کارت‌های اعتباری در مقایسه با ابزارهای سنتی (بانک مرکزی دستورالعمل

اجرایی صدور و راهبری کارت‌های اعتباری را در ۸۷/۳/۷ به شبکه بانکی ابلاغ نموده است).

۴- اعمال کارمزد بر ابزارهای سنتی موجود تا حدی که ابزارهای نوین ارزان‌تر شده و مصرف‌کنندگان

تشویق به استفاده از آن گردند.

۵- اخذ کارمزد واقعی خدمات حضوری پرداخت‌هایی نظیر پرداخت قبوض از کسانی که به جای

استفاده از ابزارهای الکترونیک به شعب مراجعه می‌کنند.

۶- توسعه و بهبود سریع زیرساخت‌های مخابراتی، به ویژه خطوط مطمئن با پهنای باند و ضریب اطمینان بالا برای شبکه بانکی و نیز عموم مردم و تشویق آنها به سمت کاربرد ابزارهای تجارت الکترونیک.

۷- تدوین راهبرد ملی فرهنگ‌سازی و آموزش پرداخت الکترونیک به‌ویژه از طریق رسانه ملی و آموزش و پرورش.

۸- استفاده از امکانات پرداخت‌های الکترونیک فرامرزی یکی از اقدامات لازم است که مشروط به ایجاد تفاهم‌های بین‌المللی در استفاده از امکانات جهانی و برقراری ارتباطات مخابراتی با سایر کشورها در زمینه تسویه‌های مالی می‌باشد.

به هر حال با تمامی تمهیدات فوق، تقاضا برای پول نقد همواره در اقتصاد وجود خواهد داشت و باید برای تامین بهینه آن برنامه‌ریزی لازم صورت پذیرد.

۳-۳-۲- چاپ اسکناس در قطع‌های درشت‌تر

قطع پول^۱ ارزش اسمی هر برگ اسکناس و مسکوک رایج در کشور است. قطع پول با متغیرهای عمده اقتصاد مانند تورم، حجم نقدینگی، حجم مبادلات تجاری، سطح تولید ناخالص داخلی و مواردی از این قبیل ارتباط دارد.

افزایش قطع پول زمانی رخ می‌دهد که اقتصاد طی دوره زمانی طولانی نرخ‌های تورم بالایی را تجربه کند و ارزش واقعی (قدرت خرید) هر قطع اسکناس یا مسکوک در مقایسه با ارزش اسمی آن به شدت کاهش یافته باشد. در ایران، همانگونه که ذکر شد، شاخص بهای کالاها و خدمات مصرفی طی سه دهه (از ۱۳۵۰ تا ۱۳۸۷) رشد فزاینده‌ای را تجربه کرده است. در همین دوره، نقدینگی با متوسط رشد سالیانه ۲۶/۷ درصد حدود ۶۴۱۷ برابر شده است. تولید ناخالص داخلی (به قیمت‌های جاری) به عنوان نماگری از حجم مبادلات پولی کشور نیز طی دوره مذکور با متوسط رشد سالیانه ۲۴/۹ درصد حدود ۳۷۰۶ برابر شده است. درحالی‌که قطع درشت‌ترین اسکناس طی همین دوره تنها ۵ برابر شده است که با توجه به استفاده محدود از ابزارهای پرداخت جایگزین پول نقد در کشور، تناسبی با میزان افزایش حجم مبادلات ندارد.

۱- Denomination

در مجموع می‌توان براساس مولفه‌های ذیل و با مقایسه تطبیقی ایران با سایر کشورها، قطع‌های مناسب اسکناس و مسکوک را در کشور بررسی نمود:

۱- برابری قدرت خرید (PPP)

۲- نسبت درآمد سرانه به درشت‌ترین قطع اسکناس

۳- قطع‌های متداول اسکناس و مسکوک در سایر کشورها

۴- وضعیت سیستم پرداخت و شرایط تورمی در کشور

براساس مولفه‌های فوق، بالاترین قطع اسکناس در کشور برابر با بالاترین قطع ایران چک منتشر شده توسط بانک مرکزی معادل ۱۰۰۰ هزار ریال مناسب به نظر می‌رسد.

برخلاف عقیده عامه، اسکناس درشت‌تر تورم‌زا نبوده و صرفاً جایگزین اسکناس‌های کوچک موجود و چک پول خواهد شد. اسکناس درشت‌تر عامل افزایش نقدینگی نیست بلکه فقط نوع اسکناس‌های موجود را تغییر می‌دهد. همچنین اسکناس با مبالغ اسمی بالا (درشت) را می‌توان در ابتدا به عنوان ذخایر احتیاطی در خزائن نگهداری نمود. با چاپ اسکناس درشت، مشکلات ناشی از هزینه‌های چاپ که بدانها اشاره شد، کاهش می‌یابد.

با توجه به اینکه وجود تورم بالا و مستمر، چاپ اسکناس با ارزش اسمی بالاتر را ناگزیر می‌سازد، به طور معمول کشورها به همراه چاپ قطع‌های درشت اسکناس، مجموعه‌ای از سیاست‌های ضدتورمی را نیز دنبال می‌نمایند. در غیر این صورت، هر چند سال یک بار چاپ قطع‌های درشت‌تر اسکناس ناگزیر خواهد بود. با این تفاسیر به نظر می‌رسد، چاپ اسکناس درشت‌تر در شرایط فعلی کشور امری غیر قابل اجتناب است که به کمک سیاست‌های پولی انقباضی با پشتیبانی انضباط مالی دولت آثار آن قوی‌تر و ماندگارتر خواهد بود. در صورت تداوم روند تورم بالا و پایداری مشکلات معتناهی که شرح آن رفت، اجرای برنامه اصلاحات پولی با حذف صفر از پول ملی، تنها راه حل باقیمانده خواهد بود. در این صورت نیز، افزایش قطع اسکناس‌ها و کاهش تعداد برگ اسکناس موجود جهت جایگزینی در زمان اجرای رفرم پولی یکی از الزامات کار است. جهت دستیابی به سرانه مطلوب اسکناس و زمینه‌سازی برای اجرای رفرم پولی لازم است بر سرعت امحای اسکناس‌های کوچک که کمتر رایج هستند افزوده شود و اسکناس درشت‌تر جایگزین شود و یا معادل آنها مسکوک ضرب شود.

۳-۳-۳- تغییر واحد پول

تغییر واحد پول، ترجمه واژه "Currency Reform" می‌باشد که در متون مختلف معادل‌های دیگر نظیر monetary reform یا currency redenomination نیز دارد. در ادبیات انگلیسی واژه رفرم به تغییرات سطحی و روبنایی اطلاق می‌گردد. به عبارت بهتر معنا و مفهوم این واژه آن است که تغییرات بنیادی و ساختاری را نمی‌توان از تحول رخ داده، حداقل در زمانی کوتاه انتظار داشت. براین اساس تغییر واحد پول اقدامی است که از منظر اقتصادی حاوی تحولات عمیقی نمی‌باشد. بسیاری از صاحب نظران این اقدام را تنها یک حرکت حسابداری دانسته که البته ویژگی‌ها و پیچیدگی‌های خاص خود را دارا بوده و بدیهی است در صورت مدیریت نامناسب می‌تواند مسائل و مشکلاتی را نیز در حوزه اقتصاد ایجاد نماید.

اصلاح پولی نه فقط به لحاظ مالی دارای بار قابل توجهی است، به لحاظ عملیاتی نیز کار ساده‌ای نبوده و دارای پیچیدگی‌ها و مشکلات خاص خود می‌باشد. لذا بسیاری اعتقاد دارند با کنترل جریان تورم (حتی با فرض تغییر در واحد پول، چنانچه روند تورم کنترل نگردد، مدتی نخواهد گذشت که مسئولان ناچار به تغییر مجدد در واحد می‌شوند) و نیز با جایگزینی فزاینده پول الکترونیک به جای پول فیزیکی در معاملات، می‌توان مشکلات موجود در جریان مبادلات را (که به واسطه کاهش در ارزش اسمی وجوه به وجود آمده) در کوتاه‌مدت با انتشار قطعات درشت‌تر پول جبران نمود. بدیهی است راه حل اساسی در هر دو روش، کنترل تورم و ایجاد شرایط پایدار در اقتصاد است.

اگرچه در روش چاپ اسکناس با ارزش بالاتر می‌توان از بروز مشکلات فراروی برنامه تغییر واحد پول و هزینه‌های آن ممانعت به عمل آورد، اما به نظر نمی‌رسد کاهش‌های شدیدی که در ارزش پول به واسطه تورم طی سال‌های متمادی به وجود آمده، قابلیت جبران به وسیله روش فوق را داشته باشد. به علاوه این امکان وجود دارد که با چاپ اسکناس درشت‌تر، بسیاری از مسائل همچون مشکلات ثبت ارقام و ضرب و توزیع مسکوکات رایج همچنان لاینحل باقی بماند. بنابراین ایجاد تغییر در واحد پولی ضرورتی است که به نظر می‌رسد در زمانی طولانی‌تر باید به آن توجه نمود.

در مورد تعداد صفرهای حذف شده، تجربه جهانی نشان‌دهنده حذف سه صفر و یا مضرب‌هایی از عدد سه به لحاظ سادگی در انجام و تغییر در ارقام می‌باشد. از دهه ۱۹۶۰ تاکنون هفتاد مورد تغییر در واحد پولی در کشورهای جهان اتفاق افتاده است. برای مثال، ترکیه پول خود را با لیره جدید ترکیه

جایگزین کرد. به گونه‌ای که هر یک میلیون لیره قدیم با یک لیره جدید تعویض شد. در جولای همان سال رومانی با حذف سه صفر، نسخه جدیدی از پول خود (لیو) را وارد اقتصاد کرد.

یکی از مسائل قابل توجه در نحوه تغییر واحد پول این است که کشورها همواره تلاش می‌کنند به شیوه‌ای عمل نمایند تا جامعه به سرعت بتواند خود را با شرایط جدید بعد از تغییر انطباق دهد. در همین راستا تغییر واحد پول در اکثر کشورهای جهان تغییراتی ساده بوده و معمولاً از شیوه حذف صفر استفاده شده و کمتر تغییر نام پول مد نظر بوده است.

با توجه به نتایج بررسی‌های اجمالی که در این گزارش به آنها پرداخته شد مشخص می‌شود که در مورد لزوم، چگونگی و همچنین زمان مناسب برای اجرای برنامه اصلاح پولی در ایران لازم است مطالعات عمیق‌تر و گسترده‌تری به عمل آمده و برنامه‌ریزی دقیق و همه‌جانبه‌ای در زمینه‌های گوناگون مرتبط با موضوع به عمل آید. در این رابطه، لازم است برای مدیریت بهینه پیچیدگی‌های فراوانی که برنامه تغییر واحد پول در بر دارد، یک تیم تمام وقت مرکب از کارشناسانی با تخصص‌های اقتصاد، حقوق، بانکداری و مالی، حسابداری، فن‌آوری اطلاعات و چاپ اسکناس و مسکوک، تشکیل گردد و در حوزه‌های زیر برنامه‌ریزی نماید:

۱- فرهنگ‌سازی و آماده کردن افکار عمومی

۲- هماهنگ کردن رویه‌های حسابداری

۳- انطباق برنامه‌های رایانه‌ای

۴- کنترل تورم و ایجاد ثبات مالی

۵- هماهنگی‌های قانونی و مقرراتی

۶- پشتیبانی‌های لجستیکی.

۴- جمع‌بندی و پیشنهادات

مطالعه تجربه کشورهای مختلف در زمینه انجام اصلاحات پولی طی دهه‌های اخیر نشان می‌دهد اجرای برنامه مذکور نه یک انتخاب بلکه اجبار بوده است؛ اجباری برآمده از شرایط نابسامان نظام پرداخت‌های آن کشورها و ناتوانی پول ملی در ایفای وظایفی که از آن انتظار می‌رود. در واقع نرخ‌های بالا و مستمر تورم در این کشورها موجب شده ارزش هر واحد پول ملی در طول زمان قدرت خرید کمتر و کمتری داشته باشد. این امر منجر به معضلات عدیده نظیر دلاریزه شدن اقتصاد، بالا رفتن هزینه چاپ و امحای اسکناس‌های موجود، مشکلات حسابداری و ثبت ارقام درشت و مسایل دیگری شده که در این گزارش به طور مشروح مورد بررسی قرار گرفت.

در ایران نیز شرایط تورمی سه دهه اخیر مسایل مشابهی برای پول ملی ایجاد کرده که موجب مطرح شدن برنامه اصلاح پولی با حذف صفر از پول ملی شده است. لیکن مقایسه شرایط ایران با کشورهای نظیر ترکیه که اقدام به اجرای برنامه اصلاحات پولی کرده‌اند نشان می‌دهد که هنوز با اتخاذ تدابیری نظیر چاپ اسکناس‌های درشت‌تر و گسترش شیوه پرداخت الکترونیک می‌توان مسایل موجود را رفع و رجوع کرده و از هزینه‌های اجرای برنامه اصلاح پولی اجتناب نمود. مضافاً اینکه تجربه کشورهای موفق نشان می‌دهد که آنچه موفقیت برنامه اصلاحات پولی را تضمین می‌کند، اجرای برنامه تثبیت اقتصادی به طور همزمان و یا پیش از اجرای رفرم پولی است. بنابراین به منظور حل مشکلات فعلی و آماده‌سازی شرایط برای اجرای موفقیت‌آمیز برنامه رفرم پولی (در صورتی که ضرورت اجرای برنامه اصلاحات پولی به وجود بیاید)، پیشنهادات زیر مطرح می‌باشد:

۱- در کوتاه مدت برای حل معضلات مترتب بر نظام پرداخت‌های کشور لازم است چاپ اسکناس در قطع‌های درشت‌تر در دستور کار بانک مرکزی قرار گرفته و ایرادات حقوقی و قانونی مترتب بر انتشار ایران چک‌های بانک مرکزی به سرعت مرتفع گردد.

۲- امکانات امحای اسکناس‌های فرسوده و خرد تقویت گردد.

۳- تعداد سرانه برگ اسکناس با انجام دو بند فوق به سطح متناسب برای انجام برنامه رفرم برسد.

۴- مقدمات پیش‌گفته برای زمینه‌سازی جهت اجرای موفقیت‌آمیز برنامه رفرم فراهم گردد.

۵- لازم است اجرای برنامه رفرم به پس از فروکش کردن تبعات ناشی از اجرای قانون هدفمند سازی

یارانه‌ها موکول شود.

منابع فارسی:

- ۱- گزارش «انتخاب میان تغییر واحد پول یا چاپ اسکناس با ارزش بیشتر» اداره بررسیها و سیاستهای اقتصادی بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، آبان ۱۳۸۶.
- ۲- تجارب اصلاح پولی در نیکاراگوئه، مجله اقتصادی، ۱۳۶۹، اردیبهشت؛ جلد ۵، شماره ۲: ۲۱-۲۷.
- ۳- محمد نوفرستی، سمیه هاشمی، «تغییر واحد پول و چاپ اسکناسهای درشت‌تر، الزامات، چگونگی، پیامدها»، شانزدهمین کنفرانس سیاست‌های پولی و ارزی، اردیبهشت ۱۳۸۵.
- ۴- گزارش «مروری بر تغییر نام پول‌های ملی کشورهای در حال توسعه»، پژوهشکده امور اقتصادی، شهریور ۱۳۸۶.
- ۵- نشریات و گزارش‌های مختلف صندوق بین‌المللی پول و بانک جهانی.
- ۶- تعادل اقتصادی از نظریه تا سیاستگذاری، سید مهدی زریباف، ابوالفضل اکرمی، فصلنامه مرکز تحقیقات استراتژیک، شماره ۱۱، پاییز ۱۳۷۵.

- 1- IMF Management Welcomes Tajikistan, s Currency Reform, International Monetary Fund, News brief No. 00/97.
- 2- IMF Approves in Principle Third Annual PRGF Loan for Tajikistan. International Monetary Fund, News brief No. 00/58.
- 3- Republic of Tajikistan: Financial System Stability Assessment. International Monetary Fund. Country Report No, 371/08.
- 4- Budget Deficits, Hyperinflation and Stabilization in Ukraine, Cambridge, MA02138, Robert .S. Kravchuk, PH. D.
- 5- Talking Turkey, A Macroeconomic Analysis. Francois Colmant.
- 6- Tajikistan Economic Overview. The Eurasia Center 2008.
- 7- Monetary Reform in Ex- Communist Countries. James A. Dorn.
- 8- Dropping Zeros, Gaining Credibility? Currency Redenomination in Developing Nations. Layna Mosley. University of North Carolina.
- 9- The Success Of Currency Reform to End Great Inflations: An Empirical Analysis Of 34 High Inflation. Peter Bernholz & Peter Kuger. University of Basel.

In the name of God

Currency Reform, Experiences of Other Countries, Exigencies for Iran

By:

Soroor Malekan

**Economic Research and Policy Department
Central Bank of the Islamic Republic of Iran
December 2010**

Abstract

The study of monetary policy experiences of other countries indicates that too many countries at different junctures were forced to make endeavors in reforming their national currencies. The inefficiencies in payment and settlement system and weaknesses in national currencies of these countries to properly function as a medium of exchange and the store of value have been major reasons behind currency reform plans in these countries. High inflation over long periods of time has been the main cause for the erosion of the value of national currencies and hence an acute need for currency reform when currency value declines from a low threshold.

Iranian Rial was first introduced in 1308 (1929/30) as legal tender and the unit for national currency and since then a lot of economic changes have happened, notable among them continuous inflation over the course of time. Based on 1383 (2004/05) prices (base year), the CPI which was 0.4 in 1350 (1971/72) reached 183.3 at end-1387 (2009). In other words, the CPI was raised by a factor of 458 over the 37 years of 1350-1387 (1971/72-2008/09). By the same token, a 10,000 rial note of 1387 (2008/09) would worth 22 rials at 1350 (1971/72) prices, or the purchasing power of 10,000 rials of 1387 (2008/09) has declined to 22 rials of 1350 (1971/72). In other words, a 10,000 rial note of 1350 (1971/72) would have a purchasing power of 4,580 thousand rials in 1387 (2008/09), while the composition of notes has not during this period.

The said picture of the composition of currency denominations of Iran has led to a situation whereby smaller note denominations and rial coins are virtually nonexistent in daily transactions in Iran. The per capita of notes in circulation which was about 18 notes per person in 1386 (2007/08) rose sharply to 106 in 1387 (2008/09). Moreover, sharp decline in purchasing power and the nominal value of national notes in circulation have created a lot of difficulty for people and banks which is discussed in this study.

Based on current reforms and the launching of a newly designed electronic payment and settlement system, it seems inevitable that a national currency reform needs to be contemplated. Moreover, the government has already initiated a wide ranging reform plan whereby a component of that relates to currency reform and redenomination project.

An expert analysis of the subject and a comparative study of redenomination plans in other countries need to be carried out, before CBI and other related government institutions commit themselves to this plan. The current study is an effort to analyze the depth and width of the problem and the recognition of different aspects of redenomination plan.

Keywords: Iran, Currency Reform, Inflation, Notes and Coins, Economic Stability

پژوهشهایی که تاکنون انتشار یافته است

- شماره ۱- پیش‌بینی حجم نقدینگی و شاخص قیمت‌ها با روش باکس و جنکینز
- شماره ۲- بهای انرژی در ایران و جهان
- شماره ۳- بررسی پس‌انداز ملی در ایران طی دوره ۷۴-۱۳۵۳
- شماره ۴- واگذاری سهام شرکتهای دولتی
- شماره ۵- پیش‌بینی درآمدهای ارزی حاصل از صادرات نفت خام طی دوره ۹۹-۱۳۷۵
- شماره ۶- تحولات اخیر در بازار نفت و اثرات آن بر اقتصاد ایران
- شماره ۷- مالیات بر ارزش افزوده
- شماره ۸- شکاف تولید و متغیرهای موثر بر آن در اقتصاد ایران
- شماره ۹- محاسبه نسبت کفایت سرمایه بانکهای تجاری و تخصصی در نظام بانکی ایران
- شماره ۱۰- نکاتی در مورد حساب ذخیره تعهدات ارزی
- شماره ۱۱- آزادسازی تجارت خارجی در کشورهای در حال توسعه و تجربه ایران
- شماره ۱۲- سازوکار عرضه پول در اقتصاد ایران
- شماره ۱۳- سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی
- شماره ۱۴- بررسی تاثیر اعتبارات بانکی بر سرمایه‌گذاری و تولید در اقتصاد ایران با تاکید بر بخشهای صنعت و معدن و کشاورزی
- شماره ۱۵- بررسی وضعیت معافیتهای مالیاتی در ایران
- شماره ۱۶- خصوصی‌سازی
- شماره ۱۷- تسهیلات تکلیفی و اثرات آن بر سیستم بانکی کشور
- شماره ۱۸- بررسی تاثیر حذف یارانه برخی کالاهای اساسی بر دهکهای درآمدی به تفکیک خانوارهای شهری و روستایی
- شماره ۱۹- بررسی وضعیت چکهای بانکی در شبکه بانکی کشور
- شماره ۲۰- بررسی وجود حباب قیمتی در بورس اوراق بهادار تهران طی سالهای اخیر
- شماره ۲۱- بررسی رابطه تورم و پول در اقتصاد ایران براساس مدل پیش‌بینی تورم P^*
- شماره ۲۲- تجاری کردن کشاورزی در ایران
- شماره ۲۳- مکانیسم وصول درآمد حاصل از صادرات نفت، فرآورده‌های نفتی و گاز در ایران
- شماره ۲۴- بررسی بهره‌وری در اقتصاد ایران
- شماره ۲۵- تغییر در ارزش داراییهای خارجی بانک مرکزی رویه‌های حسابداری و ملاحظات سیاستی
- شماره ۲۶- نقش بانک مسکن در تامین مالی مسکن
- شماره ۲۷- ابعاد گوناگون فقر در ایران
- شماره ۲۸- بازار رهن و نارسایی تامین مالی مسکن در ایران
- شماره ۲۹- اندازه دولت در اقتصاد ایران
- شماره ۳۰- بررسی مقایسه‌ای شاخص‌های فضای کسب و کار در ایران و جهان
- شماره ۳۱- تورم، نااطمینانی تورم و پراکندگی قیمت‌های نسبی در ایران
- شماره ۳۲- کاربرد الگوریتم ژنتیک در ترکیب پیش‌بینی‌های تورم
- شماره ۳۳- شاخص‌های کمی نمودن فن‌آوری و جایگاه ایران در مقایسه‌های بین‌المللی
- شماره ۳۴- استخراج پهنای نااطمینانی پیش‌بینی تورم
- شماره ۳۵- سازماندهی تولید
- شماره ۳۶- بررسی ارتباط متقابل شاخص‌های CPI و WPI , PPI
- شماره ۳۷- ریسک‌های کلان و کیفیت سیاستگذاری در اقتصاد ایران
- شماره ۳۸- فقر، رشد اقتصادی و توزیع درآمد در ایران (۸۲-۱۳۷۹)
- شماره ۳۹- نظم‌های آماری بخش واقعی در اقتصاد ایران (۸۵-۱۳۶۸)
- شماره ۴۰- بهره‌وری نیروی کار، سرمایه و کل عوامل تولید
- شماره ۴۱- روش تحلیل مولفه‌های اساسی و بررسی عوامل، مطالعه موردی: استخراج شاخص قیمت دارایی‌ها و بررسی اثر آن بر تورم
- شماره ۴۲- رفم پولی، تجربه کشورهای دیگر، الزامات ایران